



तंत्री

श्री मन लाल गो कण हास शाह

वर्ष ६

कंभांक ६५

अंक ५

SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA  
 Koba, Dist. Gandhinagar, Gandhinagar, 382 007  
 Ph. (079) 23270152, 23278204-05  
 0249

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे, संमीलिय सव्वसाहुसंमइयं ।

पत्तं मासियमेयं भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥ १ ॥

## श्री जैन सत्य प्रकाश

( मासिक पत्र )

वर्ष ६ ]

कंभांक ६५

[ अंक ५

विक्रम संवत् १९८७ :

वीर संवत् २४६७ :

ईश्वोसन १९४१

पौ ५ व दि २ :

बुधवार :

जान्युआरी १५

## वि-प-य-द-र्शि-न

१	आर लावना	: आ. म. श्री विजयतीन्द्रसुरिण	: १८१
२	मूलाचार	: सु. म. श्री दर्शनविजयजी	: १/३
३	श्री द्वेवयंद्रल्लुत समेतशिभरस्तव	: श्री लंवरत्नाल्लु नाडटा	: १८८
४	आत्मानुं स्व३५	: सु. म. श्री लदंकरविजयण	: १८६
५	महाराव हिन्दुमलजी वैद	: श्री हजारीमलजी बांडिया	: १८३
६	श्री अर्जुंदक६५	: श्री अंभादाव प्रे. शाह	: १८६
७	'ग्राम्यभात' अने 'धम्मरसप्रअध'	: रतिदाव ही. देसाध	: २०३
८	आपणी ज्ञानपरभे	: श्री देशरीयंद हीरायंद अवेरी	: २१०
९	निद्धनववाद	: सु. म. श्री धुरंधरविजयण	: २११
१०	श्रीदाणकुलक	: आ. म. श्री विजयपद्मसुरिजी	: २१५
११	संशोधन समाचार अने स्वीकार	: श्री पन्नालालजी दुगड	: २१६ : २१४

## पूज्य मुनिराजनेने विज्ञप्ति

मासिक जेरवळे न जतां वपतसर पडोयाडी शक्य ते माटे दरेक अत्रेण  
महिनानी १३मी तारीअ पडोवां पोतानुं सरनामुं लभी जण्णववानी पूज्य  
मुनिराजनेने विज्ञप्ति करीअे छीअे.

## स वा ज म

वार्षिक-अे रुपिया

★

छुटक अंक-त्राणु आना

मुद्रक : कवलभाई रवणभाइ कोडारी प्रकाशक-श्रीमनदाव गोकणदास शाह

प्रकाशनस्थान : श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय,

जेशिंगलाहणी वाडी, धीकांटा रोड, अमदावाद.

मुद्रणस्थान : सुभाष प्रिन्टरी, सदापोस कोस रोड, अमदावाद

वीराय नीत्यं नमः

# श्री जैनसूक्तप्रकाश

[ वर्ष ६ ... .. कर्मांक ३५ .... .. अंक ५ ]

पूर्वाचार्य-विरचित

## पार भावना

संशोधक—आचार्य महाराज श्री विजययतीन्द्रसूरि

- पास जलसरो पाय नमी, सहगुरुने आधार;  
 लवियलु जनने हितलाणी, ललुस्युं भावना पार. ( १ )
- प्रथम अनित्य अशरणुपलुं, अह संसार वियार;  
 अकलपलु अनित्य तिम, अशुचि आश्रय संसार. ( २ )
- संवर निर्जर भावना, दोकस्वइप सुभोधि;  
 हुवह भावना जैनधर्म, धणुपरि करि दियो सोधि. ( ३ )
- रसकूपी-रसभावियो, दोह थकी होय डेम;  
 न्युं धणु भावन सुध दुध, तो परम इप लहे तेम. ( ४ )
- भाव विना दानादिके, नलणे अलुणुा धान;  
 भावरसांग मित्यां थकी, तूरे कर्म निदान. ( ५ )
- पल पल धीजे आठिणुं, अजली नल न्युं अह;  
 अलतर्ध साथे संभलुं, लेध सके तो वेह. ( ६ )
- लध अचित्त गलसुं अही, समय सीयाणुा आवि;  
 शरणु नहिं जलु वियलुवियु, तिणु हुवे असरणु भावि. ( ७ )
- थावथ्यासुत थरहुर्यो, नेर देणी नम धाडि;  
 संयम शरणु संग्रह्यो, धणु कलु कंचलु छांठि. ( ८ )
- धणु शरणु सुभिया हुवा, श्री अनाधी अलुगार;  
 शरणु लह्या विणु उवडा, धणुपरि रुवे संसार. ( ९ )
- धर्म लव लव हुःअ जे लह्यां, ते नलणे जगनाथ;  
 लयलंजन भावठहरणु, न मित्यो अविहउ साथ. ( १० )
- तिणु कारणु तुं अकलो, ठोउ राग गलझंस;  
 सवि संसारी उवस्युं, धरी चित भाव उदास. ( ११ )
- लवसायर भहु हुःअजल, नमणु भरणु तरंग;  
 ममता तांतु तिणे अह्यो, चेतन यतुर मातंग. ( १२ )

[ ૧૮૨ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

- ચાહે જે છોડણુ લણી, તવ ભજ લગવત મહંતં;  
દૂર કરે પર ગંધને, જિમ જલથી ઝલકંત. (૧૩)
- મોહ વસુ મન મંત્રવી, ઈન્દ્રી મિલ્યા કલાલ;  
પ્રમાદમંદિરા પાય કરી, વાધો જીવ ભૂપાલ. (૧૪)
- કર્મ જંજીરે જડી કરી, સકૃત માલસ લીધ;  
અશુભ વિરસ દુરગંધમય, તનગો તહરી દીધ. (૧૫)
- તન છિલ્લર ઈન્દ્રિય મછ, વિષય કજ જંખાલ;  
પાપ કલુષ પાણી લયો, આશ્રવ વહે ઘડનાલ. (૧૬)
- નિર્મલ પખ સહજ સુગત, નાણુ વિન્નાણુ રસાલ;  
સ્થું બગની પરે પંકજલ, ચૂથે ચતુર મરાલ. (૧૭)
- શુભ માનસ માનસ કરી, ધ્યાન અમૃત રંગરેલ;  
નવહલ શ્રીનવકારપય, કરિ કમલાસન કેલ. (૧૮)
- પાતિકપંક પખાલને, કર સંવરની પાલ;  
પરમહંસ પદવી ભજે, છોડી સયલ જંબલ. (૧૯)
- દૃઢપ્રહારિ દૃઢ ધ્યાન ધરિ, ગુણુનિધિ ગજસુકુમાલ;  
મેતારજ મદનબ્રમ વલિ, સુકોસલ સુકુમાલ. (૨૦)
- ઇમ અનેક મુનિવર તયા, ઉપશમ સંવર ભાવ;  
કઠિન કર્મ સખ નિર્જશ, તિણુ નિર્જર પ્રસ્તાવ. (૨૧)
- મન દારુ તન નાલ કર, ધ્યાનાનલ સલગાવ;  
કર્મ કટક લેહન લણી, ગોગા જ્ઞાન ચલાવ. (૨૨)
- મોહરાય મારી કરી, જિયા ચઢી અવિલોક;  
ત્રિભુવન મંદિર માંડણી, જિમ પરમાન સુલોક. (૨૩)
- વાર અનંતી ફરસિયો, છાલી-વાટક નવાય;  
નાણુ વિના નવિ સાંભરે, લોકબ્રમણુ ભડવાય. (૨૪)
- સ્તનત્રય તિહું ભવન મેં, દુલહો જાણિ દયાલ;  
બાધી રમણુ કાજે ચતુર, આગમવાણિ સંભાલ. (૨૫)
- પરિહર હરિહર દેવ સવિ, સેવ સદા અરિહંત;  
દોષરહિત ગુરુ ગણુધરા, સુવિહિત સાધુ મહંત. (૨૬)
- કુમતિ કદાબ્રહ મૂકીને, શ્રુત ચારિત્ર વિચાર;  
ભવજલ તારણુ પોતસમ, તે ધર્મ હિયમાં ધાર. (૨૭)
- તપગણપતિ વિજયદેવ ગુરુ, વિજયસિંહ મુનિરાય;  
શુદ્ધ ધર્મદાયક સદા, પ્રણમો તેહના પાય. (૨૮)
- ભોજન નભગુણુ વરસ શુચિ, સિત તેરસિ કુજવાર;  
ભગતિહેતુ ભાવન લણી, જેસલમેરુ મઝાર. (૨૯)

આ કૃતિ જલોર (મારવાડ)ની ત્રિસ્તુતિક ધર્મશાળા હસ્તકના જ્ઞાનભંડારમાંના સાતમા નંબરના અડલમાંથી એક હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ઉતારી અક્ષરશ અહીં આપી છે.

## मूलाचार

( दिगम्बर मुनिओंका एक प्राचीन व प्रधान आचारशास्त्र )

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

[ क्रमांक ६३से क्रमशः ]

आवश्यकनिर्युक्तिकी गाथाएं किस प्रकार ली गई हैं उसका नमूना भी देखिए:

सामाह्यनिज्जुत्ति वुच्छं उवपसियं गुरुजणेण ।

आयरियपरंपरण आगयं आणुपुव्वीप ॥ आ० ८७ ॥

आवसयणिज्जुत्ती वोच्छामि जहाकमं समासेण ॥ मू० २ ॥

आयरियपरंपराए जहागदा आणुपुव्वीप ॥ मू० २, १६ ॥

सामाह्यणिज्जुत्ती वोच्छामि जहाकमं समासेण ॥ मू० १६ ॥

पंचविहं आयारं आयरमाणा तहा पभासंता ।

आयारं देसंता आयरिया तेण वुच्चंति ॥ आ० ९९४ ॥

आयारो नाणाइं तस्सायरणा पभासणाओ वा ।

जे ते भावायरिया भावायारो व उता य ॥ आ० ९९५ ॥

जम्हा पंचविधाचारं आचरंतो पभासदि ।

आयरियाणि देसंतो आयरिओ तेण वुच्चदे ॥ मू० ९ ॥

सदा आयारविदण्हू सदा आयरियं चरे ।

अयारमायारवंतो आयरियो तेण उच्चदे ॥ मू० ८ ॥

निव्वाणसहिण जीए जम्हा साहंति साहुणो ।

समा य सव्वभूएसु तम्हा ते भावसाहुणो ॥ आ० १००२ ॥

चौथे चरणमें विशेष अन्तर है—तम्हा ते सव्व साधवो ॥ मू० ११ ॥

जो समो सव्वभूएसु तसेसु थावरेसु य ।

तस्य सामाह्यं होइ इइ केवलिभासियं ॥ आ० ७९८ ॥ मू० २५ ॥

सामाह्यंमि\* उ कए समणो इय सावओ हवइ जम्हा ।

एण कारणेणं बहुसो सामाह्यं कुज्जा ॥ आ० ८१ ॥ मू० ३४ ॥

\* सामाधिकमें बैठा हुआ श्रमणोपासक, श्रमणके समान होता है। यानि सावधरहित बन जाता है। यह उपमा तब ही सच्ची हो सकती है जब कि साधु और श्रमणोपासक ये दोनों यदि उपकरण सहित-सवस्त्र माने जाएं। इस उपमाको देखकर यह मानना अनिवार्य हो जाता है कि श्रमण वस्त्रका धारक होता है और सावध योगसे रहित होता है। वैसे सामाधिक-वाला श्रावक भी वस्त्रका धारक व सावध योगसे रहित होता है। दोनोंमें अन्तर मात्र अनुमतिका ही रहता है। श्रमणोपासकको श्रमण नहीं किन्तु श्रमणोपासक कहनेका यही कारण है। मूलाचारकी आवश्यकनिर्युक्ति

लोगस्सुज्जोयगरे धम्मतिथयरे जिणे ।  
 अरिहंते कित्तइस्सं चउवीसं पि केवली ॥ आ० च० सू० १ ॥  
 कित्तियवंदियमहिआ जेप लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।  
 आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिन्तु ॥ आ० च० सू० ६ ॥  
 लोगुज्जोप धम्मतीथयरे जिणवरे य अरहंते ।  
 कित्तणकेवल्लिमेव य उत्तमबोहिं मम दिसन्तु ॥ सू० ४२ ॥  
 दुविहो खलु उज्जोओ नायव्वो दव्वभावसंजुत्तो ।  
 अग्गी दव्वुज्जोओ चंदो सरो मणी विज्जु ॥ आ० १०५९ ॥ सू० ॥ ५५ ॥  
 दंसणनाणचरित्तिसु निउत्तं जिणवरेहिं सव्वेहिं ।  
 तिसु अत्थेसु निउत्तं तम्हा तं भावओ तित्थं ॥ आ० १०६९ ॥  
 दंसणनाणचरित्ते णिज्जुत्ता जिणवरा तु सव्वेवि ।  
 तिहिं कारणेहिं जुत्ता तम्हा ते भावदो तित्थं ॥ सू० ६३ ॥  
 अरिहंति वंदणनमंसणाइ अरिहंति पूअसक्कारं ।  
 सिद्धिगमणं च अरिहा अरहंता तेण वुच्चंति ॥ आ० ९२१ ॥ सू० ६५ ॥  
 कित्तेमि कित्तणिज्जे सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स ।  
 दंसणनाणचरित्ते तवविणयो दंसिओ जेहिं ॥ आ० १०७७ ॥

कुछ कुछ अन्तर है । सू० ष० गा० ६६ ॥

आरुग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं च मे दिन्तु ।  
 किन्तु हु निआणमेयंति ? विभासा इत्थ कायव्वा ॥ आ० १०९४ ॥ सू० ६९ ॥  
 समणं वंदिज्ज मेहावी संजयं सुत्तमाहियं ।  
 पंच समियतिगुत्तं अस्संजमदुगुंछगं ॥ आ० ११०६ ॥  
 स० । सं । पंचमहव्वदकलिदं असंजम जुगंछियं धोरं ॥ सू० ९८ ॥  
 चत्तारि पडिक्कमणे किइकम्मा तिल्लि हुंति सज्झाप ।  
 पुव्वणहे अयरणहे किइकम्मा चउदस हव्वति ॥ आ० १२०१ ॥ सू० १०३ ॥  
 तेणवि पडिच्छियव्वं गारवरहिणण सुद्धहियपण ।  
 किइकम्मकारगस्सा संवेगं संजणं तेणं ॥ आ० १२२५ ॥ सू० ११३ ॥  
 आलोवणमालुंचन-वियडीकरणं च भावविसोही य ।  
 आलोइयंमि आराहणाअणालोप भयणा ॥ आ० १२४३ ॥ सू० १२४ ॥  
 सपडिक्कमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ॥ आ० ॥ सू०  
 मज्झिमयाणजिणाणं, कारणजाण पडिक्कमणं ॥ आ० १२४४ ॥  
 स० । पु० । अवराहे पडिक्कमणं मज्झिमयाणं जिणवराणं ॥ सू० १२९ ॥

श्वेताम्बरीय त्रिर्युक्तिके अवतरणरूप ही है; इससे पहिले दिग्म्बर सम्प्रदायमें “ नवकारमंत्र ” व “ करेमि भंते सूत्र पाठ ” के होनेका प्रमाण नहीं मिलता है । इससे स्पष्ट है कि नवकारमंत्र और करेमि भंते आदि पाठ दिग्म्बर समाजकी प्राचीन वस्तु नहीं है ।

बाधीसं तित्थयरा, सामाह्यमंजयं उवदिसंति ।

लेओवट्टावणयं पुण, वयंति उसभो य वीगो य ॥ आ० १२४६ ॥ सू० ४६ ॥

कंतारे इभिकत्ते, आयंके वा महई समुण्णेत्रे ।

जं पालियं न भग्गं, तं जाणणु पालणा सुद्धं ॥ भा० २५० ॥ सू० १४५ ॥

सायसयंगोमऽद्धं तिन्नेयसया हव्वेति पक्खिम्मि ॥ आ० १५३० ॥

अट्टसयं देवसियं कल्लद्धं पक्खियं च तिण्णि सयां ॥ सू० १६० ॥

घोडगलयाइ खंमे कुट्टे माले असवरि बहुनियले ॥

लव्वत्तर\* थणउद्धि संजयखलिणे य वायमकविट्ठे ॥ आ० १५४३ ॥

॥ सू० १७१ ॥

आवश्यकधिकार यह आवश्यकनिर्युक्तिका छोटा अवतरण ही है । अवतरणकारने कतिपय स्थानोंमें जो संस्कार दिया है वह बड़ा भड़ा लगता है । इतना ही नहीं किन्तु उसमें दिगम्बरीय मान्यता से भी विसंवाद पाया जाता है । जैसा कि:—

(१) आवश्यकनिर्युक्ति गाथा १०६६ व मूलाचार घडा. गा. ६२ में दाहोपशम, तृष्णा (तृषा) लेइ व मलशोधन रूप तीन लक्षणसे द्रव्य तीर्थ माना है वह ठीक है ।

(२) बादमें आ० नि० गा० १०६९ में तीर्थकरोंके द्वारा बताए हुए दर्शन ज्ञान व चारित्रसे लक्षित (प्रवचन) को भाव तीर्थ माना है । द्वादशांगी और श्री श्रमणसंघ ये तीर्थरूप होनेसे उक्त अर्थयोजना ठीक है । मगर श्रीमद् बट्टेकरजी श्रुतकेवली श्री भद्रबाहुस्वामीके उस आशयको नहीं समझ सके, अतः उन्होंने सू० ष० गा० ६३ में लिख दिया की ज्ञान, दर्शन व चारित्रमें जिनेश्वर निर्युक्त हैं अतएव वे भावतीर्थ हैं । यहाँ श्रीमद् बट्टेकरजीने जिनेश्वर भगवानको तीर्थकर न मानकर तीर्थ ही मान लिया । क्या तीर्थकर भगवान तीर्थ हैं ? या तीर्थकर्ता ?

(२) मूल आवश्यक के चतुर्विंशति स्तव सूत्र-१के आधार पर सू० गा० ४२का जो पौना भाग बनाया है, सो ठीक है । मगर आ० च० सू० ६के आधार पर सू० ष० गा० ४२का जो चौथा चरण बना लिया उसमें गडबडाध्याय बन गया है । आवश्यकमें "उत्तम" विशेषण तीर्थकर के लिये बताया है और तीर्थकर उत्तम क्यों हैं उसकी जांच भी आ० नि० गा० १०९३ में की है । जब मूलाचार में बोधिसे "उत्तम" विशेषण जोड़ दिया है । नकल करने के जरिए यह ठीक होगा, किन्तु गाथा ६८ में तो उत्तम शब्दसे आवश्यकनिर्युक्ति के अनुसार तीर्थकरके ही गुण गाये हैं । सारांश, यहां

\* लव्वत्तर दोष साधु के वस्त्र होने को सिद्ध करता है । थणउद्धि दोषसे भी सोपकरण साध्वीका होना निर्विवाद हो जाता है ।

[ १८१ ]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[ १५६ ]

नकल करनेमें सफाईसे काम नहीं लिया गया। क्यों कि आगे आ० नि० गा० १०९४ व मू० ष० गा० ६९ में भी आ० च० सू० ६की ही अर्थयोजना है।

(३) मूलाचार परि० १ गा० २५ में तो तीसरे आवश्यक (कृतिकर्म-वन्दन) से अरिहंत वगैरह को वन्दन करना माना है। व० हेमचन्द्रने भी सूअखंधामें तीसरे आवश्यकसे जिनेश्वर आगम धर्म चैत्य और गुरुको वन्दन करना बताया है। किन्तु मूलाचार प. ७ षडा० गा० ९४में तो तीसरे आवश्यकमें आचार्यादि मुनिओंको ही वन्दन करना स्वीकार किया है। यह कथन आवश्यक-निर्युक्ति गा० ११९५ से असली रूप में ही लिया गया है, अतः यहां श्वेतांबर और दिगम्बर दोनोंकी एक मान्यता हो जाती है।

(४) मू० ष० गा० ९८में उत्तरार्ध बदल दिया है मगर “धीरं” शब्दसे छंद ऐसा बिगड़ गया है कि कृत्रिमता आप ही आप दीखती है।

(५) मू० षडावश्यकधिकार गा० ३६, ३७, ३८, १२९, १३०, १३१, १३२ व १३३में जो वर्णन है वह और किसी दिगम्बर ग्रन्थमें नहीं है। यह वर्णन उत्तराध्ययन सूत्र व आवश्यकनिर्युक्ति में ही विशदरूप से पाया जाता है। इसीसे सिद्ध है कि श्रीमद् वेदूरक आचार्यने उत्तराध्ययन सूत्रका भी अध्ययन किया। और उक्त० अ० २३ के आधारपर दिगम्बर मतसे विरुद्ध कथनको छोड़ कर सामायिक व प्रतिक्रमण का विभिन्न किन्तु अपनेको अनुकूल पाठ रच लिया।

(६) इसके अलावा मूलाचार में और भी विचारणीय बातें मिलती हैं जैसा कि मूला० परि० १ गा० १४ में मुनियोंको ज्ञानोपधि संयमोपधि शौचोपधि व और और उपधिका फरमान है। परि० ३ गा० (गाथा ११४) में उत्तमार्थ के समय उपधि आहार व शरीर के त्यागकी विधि है। परि० गा० १३८ में उपधि व आहार का प्रत्याख्यान करना यानी मर्यादा करना लिखा है और परि० १० गा० २५ व ४५ में उपधि व शय्याकी विशुद्धि बताई है। बखरहितपनेमें धर्म माननेवाले दिगम्बर शास्त्रोंमें इस प्रकार उपधिके उल्लेख पाये जाते हैं वह जिनागम व जिनागमानुसार शास्त्रोंके अनुकरणसे। हालांकि संयमोपधि (वस्त्र) शौचोपधि (पात्र) एवं और और उपधि रखना दिगम्बर मान्यतासे विरुद्ध है।

(७) आ० नि० सामायिक अध्ययन व गा० १२४६ की वृत्ति में १० करुप बतलाये हैं—

आचेलुक्कोहेसिय सिज्जातररायपिंडकिइकम्मै ।

वयज्जिट्ठपडिक्कमणे मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥

मूला० परि० १ गा० १८ में भी यही पाठ है सिर्फ प्रारम्भमें “अचेलक” व अन्तमें “मासं पज्जोसमणकप्पो” इतना भेद है। भगवान् पार्ष्वनाथ व



भगवान महावीरके श्रमणमें इन १० कल्पों के बारेमें कुछ कुछ विचित्रता थी। असलमें अ-चेलक के जरिये ही विशिष्ट भेद था। सारांश-जैन श्रमणोंमें वस्त्र के लिए एकान्त व्यवस्था नहीं है। दिगम्बर समाजमें वस्त्रके लिए एकान्त नियम है, तो भी वह उक्त गाथा से स्वतंत्र निर्दिष्ट आचेलक्य विधानको अपनाता है। यदि पांचवें महाव्रतसे वस्त्रोंका निषेध हो जाता तो यहां भिन्न कल्प बनानेकी आवश्यकता नहीं थी। यह अचेलकताका स्वतंत्र विधान ही पांचवें महाव्रतमें वस्त्रोंका निषेध नहीं होनेकी गवाही देता है, याने सचेलकपनसे व्रतघात नहीं होता है, इस वस्तुको स्पष्ट कर देता है। चौबीस तीर्थकरोंके श्रमणोंमें जो स्थित कल्प और अस्थित कल्पकी व्यवस्था है वह इन दश कल्पोंके आधार पर है।

श्री दशवैकालिक सू० अ० ४की ७ व ८ गाथाएं मूला० परि० १० समयसाराधिकार के नम्बर १२१ व १२२ में दाखिल कर दी हैं। दशवैकालिक सूत्र जिनागम है-आप्तसमय है। उसकी गाथा समय-सार में ली जाए वह उचित ही है।

(९) श्री जिनागममें बतलाया है कि तीर्थकरोंमें अज्ञान आदि १८ दोष नहीं होते हैं। जब दिगम्बर शास्त्र में लिखा है कि-क्षुधा इत्यादि १८ दोष नहीं होते हैं। मू० में तीर्थकरों के वर्णन में दि० सम्मत १८ दोषों का इशारा भी नहीं किया है। मगर परिच्छेद ११ शीलगुणाधिकार गा० ८ व १० में जो गुणक्रमके निमित्त हिंसादि २१ दोष गिनाए हैं वे जिनागमोक्त १८ दोष ही हैं। अस्तु! दि० सम्मत १८ दोष में मृत्युका भी नाम है। सारांश दि० शास्त्रों में तीर्थकर भगवान की मृत्यु नहीं मानी है। मगर मू० परि० २ व ३ की गाथाएं ५९, ७७, ९०, ११७ में केवली भगवानोंका पंडित मरण बतलाया है। गाथा १०७ और ११६ में भी इस कथनका ही प्रतिध्वनि है।

### मूलाचार भाग २-दूसरा

इस दूसरे भाग में पांच परिच्छेद हैं:-

परिच्छेद	८	ब्राह्मशानुप्रेक्षाधिकार	गाथा ७६
„	९	अनगारभावनाधिकार	„ १२५
„	१०	समयसाराधिकार	„ १२४
„	११	शीलगुणप्रस्ताराधिकार (शीलांगरथ)	गा० २६
„	१२	पर्याप्तिनामाधिकार	गा० २०६

इस दूसरे भागकी विचारणा यथावकाश फिर कभी की जायगी। (समाप्त)

## श्रीमद् देवचन्द्रकृत समेतशिखर स्तवन

संत्राहक—श्रीयुत लखरलाल लाल नाहटा, कलकत्ता.

( धृती ओक ह्यो नै राष्ट्रि सुं अरो—ओ देशी )

श्री समेतशिखरवरु, तीरथ सिरदार;  
जिहां जिनवर शिवपद वर्या, मुनिवर गणुधर

श्री समेतशिखरवरु ( आंकण्णी ) (१)

श्री अजितादिक जिनवरु, योविह संघ समेत;  
आव्या ओ गिरि उपरि, धारी शिव सङ्केत. श्री० (२)

कठिसण्ण मुद्राधरी, डरी योग निरोध;  
सकल प्रदेश अकंपना, श्लेशी सोध. श्री० (३)

डर्म अघाती भेरणी, अविनाशी अनंत;  
अकुसमान गतिथी ललुं, षड्क समय लोकांत. श्री० (४)

अेकान्तिक आत्यंतके, विरद्रंढ मंडल;  
अव्यासाधपलुं वर्या, काले सादि अनंत. श्री० (५)

सिद्ध बुद्ध तात्त्विक दशा, निज गुणु आणुंढ;  
अग्रल अमल उत्सर्गता, पूरणु गुणुवृन्द. श्री० (६)

ओ तीरथ वंदन डर्या, सहु सिद्ध वंदाय;  
सिद्धालंणी येतना, गुणुसाधक थाय. श्री० (७)

साधकता कस्तां थकां, थाये निज सिद्धि;  
देवचंद्र पद अनुभवै, तत्त्वानंद समृद्धि. श्री० (८)

॥ धृति श्री समेतशिखर स्तवनं संपूर्णम् श्रीरस्तु ॥

श्रीमद् देवचन्द्रजी महाराजकी बहुतसी कृतिये हमारे देखने में आई है। उन्होंने पूर्वदेश की यात्रा की हो ऐसा कोई प्रमाण आजतक हमारे देखने में नहीं आया। अभी नागपुरमें श्री कान्तिसागरजी महाराज के पास प्रस्तुत स्तवन एक हस्तलिखित प्रतिपर देखनेमें आया है। इससे आभास होता है कि शायद श्रीमद्ने समेतशिखर तीर्थकी यात्रा की हो, किन्तु अबतक इस बातका समर्थक कोई प्रमाण देखने में नहीं आया है। इस स्तवनके भाव-भाषासे मालुम होता है कि यह सुप्रसिद्ध अध्यात्मप्रेमी श्रीमद् देवचन्द्रजी महाराज की ही सुकृति होनी चाहिए।

# આત્માનું સ્વરૂપ

લેખક-મુનિરાજ શ્રી ભદ્રકરવિજયજી

આત્મા છે, પરલોક છે, પરલોકનું કારણ કર્મ છે, એમ તો પ્રાયઃ પ્રત્યેક આસ્તિક દર્શનકારો માને છે, પરંતુ તેના સ્વરૂપમાં ધતર દર્શનકારો કેવા ગોટા વાળે છે, તે જ્ઞાન દર્શનનાં અને ધતર દર્શનનાં આત્મા વગેરે સંબંધી સ્વરૂપોના વિવેચનથી રપષ્ટ થઈ જાય છે. આત્મા છે, એમ માન્યા પછી તે કેવો છે, ક્યાં છે, તેની અતીત અનાગત અને વર્તમાન અવસ્થા શું છે, એના સંગત વર્ણનો ધતર શાસ્ત્રોમાં મળતાં નથી. આત્મા છે એમ માન્યા પછી પણ જો તેને પરિણામી (ફેરફાર પામવાના સ્વભાવવાળો) માનવામાં ન આવે તો તેની સુખદુઃખ, પુણ્યપાપ કે અંધમોક્ષવાળી અવસ્થાઓ કદી પણ ઘટી શકે નહિ. એકાન્તવાદીઓ આત્માને કૂટસ્થ (અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિરૈકસ્વભાવવાળો) નિત્ય માને છે. કૂટસ્થ નિત્યવાદીના મતે આત્માને કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ કાંઈ પણ ઘટી શકતું નથી. જ્ઞાન ધ્વજાહિની જીવની સાથે સંબંધ જીવનું કર્તૃત્વ છે, સુખદુઃખહિનો સંબંધ તે જીવનું ભોક્તૃત્વ છે, અને અદૃષ્ટ, શરીર, ઇન્દ્રિયાહિનો સંબંધ, તે જીવના જન્મ જીવન અને મરણ આદિ છે. આત્માને એકાન્ત નિત્ય અગર એકાન્ત અનિત્ય માનવાથી આત્માની સાથે ઉપરોક્ત એક પણ સંબંધ ઘટી શકે તેમ નથી.

**એકાન્ત નિત્ય પક્ષમાં આવતાં દૂષણો**

પૂર્વાવસ્થાના ત્યાગપૂર્વક ઉત્તરાવસ્થાની પ્રાપ્તિ એ જ સંબંધ છે. કૂટસ્થ નિત્યવાદીના મતમાં એવો સંબંધ કેવી રીતે ઘટી શકે? સંબંધ વિના સંબંધીમાં કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વાદિ ધર્મો પણ કેમ ઘટી શકે? પૂર્વાવસ્થામાં અપ્રમાતા આત્મા ઉત્તરાવસ્થામાં પ્રમાતા અને એ વાત સર્વાનુભવ સિદ્ધ છે. ક્ષણે ક્ષણે જ્ઞાનની અને સુખદુઃખની હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે, જન્મથી મરણ પર્યંત જીવની અનેક અવસ્થાઓ ફેરે છે. જ્ઞાન ધ્વજાહિનું કર્તૃત્વ અને સુખદુઃખાહિનું ભોક્તૃત્વ જીવનું અનુભવ સિદ્ધ છે, તે એકાન્ત નિત્યપક્ષમાં કેવી રીતે ઘટે? એકાન્ત નિત્ય પક્ષમાં સુખદુઃખનું વેદન અને ઘટપટાદિ સંવેદનોનો ભેદ જન્મ ઘટતો નથી તેમ અંધ મોક્ષનો ભેદ પણ નથી ઘટતો. આત્માને એકાન્ત નિત્ય અને અપરિણામી માનવામાં આવે તો તેવા આત્માનો સર્વદા અન્ધ રહેવો જોઈએ યા સર્વદા મોક્ષ જ રહેવો જોઈએ. અંધનું કારણ આત્માનો હિંસાહિને વિષે કરવા કરાવવા કે અનુમોદવા રૂપ પરિણામ અને મોક્ષનું કારણ હિંસાહિની વિરતિનો પરિણામ; નિત્ય પક્ષમાં આ રીતે હિંસા અહિંસાહિની પરિણતિનો ભેદ કેવી રીતે ઘટે?

સાંખ્ય મતવાળા કહે છે કે આત્મા અકર્તા હોવાથી પુણ્ય પાપ આંધતો નથી અને અંધનો અભાવ હોવાથી તેનો મોક્ષ પણ થતો નથી. પ્રકૃતિ કર્તા હોવાથી અંધ મોક્ષ પ્રકૃતિના જ થાય છે. તેઓનું આ કથન અગ્રભાષિત તુલ્ય છે. અંધ મોક્ષ જો પ્રકૃતિનો જ હોય તો આત્માની તો સદા એક સરખી અવસ્થા રહી; સંસાર પણ તેને માટે સરખો છે અને મોક્ષ પણ સરખો છે, તો પછી આત્માએ યમ નિયમાદિ દુષ્કર અનુક્રાનોતું આસેવન કરવાનું શું

[ ૧૯૦ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

પ્રયોજન છે ? આત્માને જે બંધ નથી તો તેને ભવ-બ્રમણનો ભય રાખવાની શી જરૂર છે ? અથવા આત્માને જે મોક્ષ થતો જ નથી તો તેને મુક્તિપદની અભિલાષા રાખવાની કે તે માટે તપશ્ચર્યાદિ દુષ્કર અનુષ્ઠાનોનું સેવન કરવાની શી જરૂર છે ? વળી મોક્ષ માટેનો પ્રયત્ન આત્મા નહિ પણ પ્રકૃતિ કરે છે એ કહેવું ઉન્મત્તપ્રલાપ તુલ્ય છે. પ્રકૃતિ અચેતન છે. અચેતનમાં ઘટાદિની જેમ આલોચના સંભવતી નથી. આલોચના વિના મુક્ત્યર્થ-અનુષ્ઠાન કેવી રીતે ઘટે ? પ્રકૃતિની આલોચનામાં પુરુષ પ્રયોજક છે એમ કહેવું પણ વ્યર્થ છે. સાંખ્યોએ પુરુષને નિત્યૈક સ્વભાવવાળો માન્યો છે. તે જે બંધ મોક્ષમાં પ્રયોજક હોય છે તો સદા પ્રયોજકત્વની આપત્તિ આવશે, તેથી સર્વદા મુક્તિ યા સર્વદા મુક્ત્યભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.

“ પુરુષોઽવિકૃતાત્મૈવ સ્વનિભાસમચેતનમ્ ।

મન : કરોતિ સાન્નિધ્યાદુપાધિઃ સ્ફટિકં યથા ॥ ૧ ॥

સાંખ્યોનું કથન છે કે પુરુષ અવિકૃત સ્વભાવવાળો છે, પોતાને પ્રગટ કરનારો છે તથા અચેતન છે. સ્ફટિક જેમ ઉપાધિના સાન્નિધ્યથી વિકૃત દેખાય છે તેમ પ્રકૃતિના સાન્નિધ્યથી પુરુષ પણ કર્તા છે, તેમ દેખાય છે અથવા જેમ ચંદ્ર સ્વભાવે અવિકૃત સ્વરૂપવાળો હોઈને ચંદ્રોપલના પયઃક્ષરણમાં કદાચિત્ પ્રયોજક બને છે, કદાચિત્ નથી બનતો તેમ આત્મા પણ સ્વભાવથી અવિકૃત સ્વભાવવાળો હોવા છતાં પ્રકૃતિની આલોચનામાં કદાચિત્ પ્રયોજનક થાય છે, કદાચિત્ થતો નથી.

તેઓનું આ કહેવું સદંતર ખોટું છે. સ્ફટિક પણ ઉપાધિના યોગે પરિણામાન્તર પામે જ છે અને ચંદ્રમાં પણ નિત્યાનિત્યાત્મક છે. સર્વદા એક જ સ્વરૂપવાળો હોય તો તે ચંદ્રોપલના પયઃક્ષરણમાં સદા પ્રયોજક બને એ જ જોઈએ. સદા પ્રયોજક નથી બનતો તેથી તેને કવચિત્ પ્રયોજક અને કવચિત્ અપ્રયોજક ઉભય સ્વભાવવાળો માનવો જોઈએ.

વળી સાંખ્યો જે પ્રધાનને અર્થાત્ પ્રકૃતિને એક, અક્રિય અને નિત્ય માને તો તેને પણ બંધ મોક્ષ ન ઘટે. પ્રધાનનો મોક્ષ માનવા માટે તેને પરિણામી માને તો તેના સ્વરૂપનો જ નાશ થાય. મોક્ષ વખતે પ્રકૃતિનું પ્રકૃતિત્વ યાદ્યું બન્ય પછી તેનું સ્વરૂપ જ ક્યાં રહ્યું ? સાંખ્યોનો સિદ્ધાંત છે કે પ્રકૃતિનો વિયોગ તે મોક્ષ છે ! એ વિયોગનો અર્થ પ્રકૃતિનું પરિણામાન્તર માનવામાં આવે તો પ્રકૃતિની નિત્યતા પણ ન રહે અને સ્વરૂપ પણ ન રહે, એ કારણે પ્રકૃતિને પણ બંધ મોક્ષ ઘટી શકે નહિ. એકાન્ત નિત્ય પક્ષમાં મોટું દ્વપણ તો એ આવે છે કે પુરુષ અને પ્રકૃતિ અથવા ચેતન અને જડ ઉભય કાષ્ટ પણ જાતના પરિણામને પામનાર હોય કિન્તુ નિર્વિકાર હોય તો એ બંને તત્ત્વોના મિશ્રણરૂપ ક્ષણ ક્ષણમાં દેખાદેતી વિવિધતા જગતમાં કદી પણ ન દેખાય ! વિવિધતાની ઉત્પત્તિ જૈનદર્શને સ્વીકારેલ પરિણામી નિત્યત્વવાદ અથવા નિત્યાનિત્યત્વવાદથી જ ઘટી શકે છે.

આત્માને સુખદુઃખ, ઘટપટ વિજ્ઞાન અને બંધ મોક્ષ આદિ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. એ અનુભવ પ્રમાણના આધારે જ આત્મા અપરિણામી (ફૂટરથ) નિત્ય નહિ પણ પરિણામી નિત્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

### એકાન્ત અનિત્ય પક્ષમાં દૂષણો

આત્માને એકાન્ત અનિત્ય માનનારના પક્ષમાં પણ સુખદુઃખનો ભોગ, વિચિત્ર પ્રકારનું સંવેદન અને બન્ધ મોક્ષાદિ કાંઈ પણ ઘટી શકતું નથી. ક્ષણિક આત્મા ક્ષણ મત્ત રહે છે તે સુખદુઃખ ઉભયનો અનુભવ કેવી રીતે કરી શકે? સુખ ભોગવનાર આત્મા જુદો, દુઃખ ભોગવનાર આત્મા જુદો એમ માનવું પડશે.

લોકમાં જે સુખ ભોગવે છે તે જ દુઃખ ભોગવનારો છે, પૂર્વ ભવે જેણે કર્મ આંધ્યું છે તે જ આત્મા આ ભવમાં કર્મને ભોગવે છે, જે આત્મા શારીરિક અને માનસિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને ભોગવે છે તે જ આત્મા મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરી મોક્ષ મેળવે છે, એ વગેરે પ્રમાણસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે, તે ક્ષણિક એકાન્ત પક્ષમાં કેવી રીતે ઘટી શકે? ક્ષણિક એકાન્ત પક્ષમાં કર્મ કરનાર અન્ય, ફળ ભોગવવાનાર અન્ય, મોક્ષ માટે પ્રયાસ કરનાર અન્ય અને મોક્ષ મેળવનાર અન્ય હશે. જે એમ ન માને અને અન્યવચાને તે ક્ષણિકનાનો સિદ્ધાન્ત ટકતો નથી. કારણ કે અન્યવચા નિત્યતાની સિદ્ધિ કરે છે.

‘આ તે જ છે’ એવું પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન થવા માટે વસ્તુ અને તેનો દષ્ટા ઉભય આવશ્યક છે. ક્ષણિક એકાન્ત પક્ષમાં એ જ્ઞાતિનું પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન કે સ્મરણ વગેરે પણ ઘટતું નથી.

### આત્માનું કર્તૃત્વ

આત્માનું લોકકર્તૃત્વ માનવું અને કર્તૃત્વ ન માનવું, એથી કૃતનાશ અને અકૃતાગમ રૂપી દોષો ઉપરિચિત થયા ઉપરાન્ત લોકવિરોધ આદિ ખીન્ન પણ અસંખ્ય દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. ‘આ માણસ પોતાનું કરેલું કર્મ ભોગવે છે’ એવો પ્રસિદ્ધ લોક વ્યવહાર, આત્માને અકર્તા માનનારના મતમાં ટકતો નથી.

સ્વભાવ એ જ સુખદુઃખનો આપનાર છે; કર્મ નથી, એમ ન કહેવું. સ્વભાવ ભાવરૂપ છે કે અભાવરૂપ? અભાવરૂપ હોય તો અભાવ તુચ્છ સ્વરૂપ છે તેથી કાંઈ કરી શકે નહિ. ભાવરૂપ છે તો નાનારૂપ છે કે એકરૂપ? એકરૂપ છે તો નિત્ય છે કે અનિત્ય? નિત્ય કોઈનું કારણ હોઈ શકે નહિ. અનિત્ય એક હોઈ શકે નહિ.

અનેક ભાવરૂપ સ્વભાવ મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? મૂર્ત હોય તો કર્મ જ છે. અમૂર્ત આકાશની જેમ સુખદુઃખનું કારણ અને નહિ. જીવને અનુગ્રહ ઉપધાન મૂર્ત પુદ્ગલથી જ થાય છે.

જીવ અમૂર્ત હોવા છતાં સુખદુઃખનું કારણ અને છે કે નહિ એવી શંકા નહિ કરવી. સંસારી જીવ એકાન્તે અમૂર્ત નથી. જીવ અનાદિકર્મસન્તતિપરિણામાપન્ન સ્વરૂપ હોવાથી કથચિત્ મૂર્ત છે. મુક્ત જીવો કેવળ અમૂર્ત છે તો તે સુખદુઃખ બંનેનું કારણ બનતા નથી: કેવળ સુખ પ્રત્યે જ કારણ બને છે. વળી સુખદુઃખનું કારણ સ્વભાવ છે તો તે કાર્યગત ભાવ છે કે કારણગત? કાર્યગત ભાવ કારણ હોઈ શકે નહિ. કારણગત ભાવને કારણ માનવાથી કર્મ જ આવશે.

કેટલાકો સુખદુઃખના કારણ તરીકે કર્મને નહિ પણ નિયતિને માને છે તે પણ ખોટું છે. નિયતિને એકરૂપ માનવાથી સકલ કાર્યોની એકરૂપતા થશે, વિચિત્રરૂપ માનવાથી

[ ૧૬૨ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

તેને ભેદક કોષ અન્ય માનવું પડશે. તે નિયતિ છે કે ખીજું કાંઈ? નિયતિ માનવાથી અન-  
વસ્થાદોષ પ્રાપ્ત થશે, ખીજું કાંઈ માનવાથી નિયતિવાદનો ઉચ્છેદ થશે.

કેટલાક યદ્વચ્છવાદીઓ કહે છે કે ઘટાદિને જેમ સ્વકૃત કર્મ વિપાક વિના પણ થી,  
તેલ, સુરાદિ વિચિત્ર ઉપભોગ થાય છે તેમ પ્રાણીઓનો પણ સ્વકૃત કર્મ વિપાક વિના  
યદ્વચ્છથી સુખદુઃખોપભોગ થતી જશે. તેઓનું આ કહેવું પણ મિથ્યા છે. ઘટાદિની વિચિત્ર  
ઉપભોગ્યતા, તેના ઉપભોક્તા દેવદતાદિના કર્મપરિપાકના સામર્થ્યથી છે. સમાન માટી અને  
સમાન કુંભકારથી અનેલા સમાન સ્થાન સ્થિતિવાળા ઘટોમાં પણ તેલાદિ વિચિત્ર ઉપભોગ તથા  
વિભિન્ન વિનાશહેતુઓનો ઉપનિપાત થાય છે, તેનું કાંઈ કારણ હોવું જોઈએ, અને તે કારણ તે  
ઉપભોક્તાનું કર્મ છે. અન્યથા સર્વનો સરખો ઉપભોગ તથા યુગપત્ વિનાશ થવો જોઈએ.

કેટલાક કાલવાદીઓ કહે છે કે વિચિત્ર પ્રકારના સુખદુઃખાનુભવનું કારણ દ્રવ્યા  
વસ્થારૂપ યા સમયાવલિકાદિરૂપ કાળ છે. તેઓનું કથન પણ સત્ય નથી. વિચિત્ર પ્રકારના  
સુખદુઃખાનુભવોનું કારણ એકાન્તે કાળ નથી. કારણકે તુલ્ય કાલવાલાને પણ સુખદુઃખાનુભવનું  
વૈચિત્ર્ય દેખાય છે.

સુખદુઃખાનુભવ વૈચિત્ર્યનું પ્રધાન કારણ કર્મ છે, કાલાદિ તેનાં સહકારી કારણો છે.  
જેમ અંકુરનું પ્રધાન કારણ ખીજ છે, પૃથ્વી જલ હવા પ્રકાશાદિ તેનાં સહકારી કારણો છે,  
તેમ સુખદુઃખાનુભવ વૈચિત્ર્યનું પ્રધાન કારણ શાતા અશાતા વેદનીય કર્મ છે એમ શ્રી.  
જિનવરન્દ્રો ફરમાવે છે. અમૂર્ત સુખદુઃખાનુભવનું પ્રધાન કારણ મૂર્ત કર્મ કેવી રીતે થતી  
શકે? એવી શંકા નહિ કરવી. કારણ કે સુખદુઃખાનુભવ કરનાર સંસારી આત્મા કથચિત્  
મૂર્ત છે અથવા અમૂર્ત આત્મા સાથે ક્ષીરનીર ન્યાયે મળી ગયેલું કર્મ કથચિત્ અમૂર્ત છે.  
મૂર્ત મૂર્તને કે અમૂર્ત અમૂર્તને પ્રધાન (પરિણામી) કાર્યકારણ ભાવ થતી જવામાં કોઈ  
જાતિની હરકત નથી. કર્મ રૂપે પરિણામ પામેલ કર્મણુવર્ગણાના સમૂહરૂપ પુદ્ગલોને  
પારિણામિક ભાવની સાથે ઔદયિક ભાવ પણ પ્રશ્નમરતિકાર અને તરવાર્થકારે માનેલો છે તે  
વાત કર્મ પુદ્ગલને પણ કથચિત્ અમૂર્ત સિદ્ધ કરે છે.

સુખાભિલાષી જીવ દુઃખફળવાળું કર્મ કેમ કરે? એવી શંકા પણ નહિ કરવી.  
રોગી જેમ જાણવા છતાં પણ અપચ્છિક્યા કરે છે તેમ મિથ્યાત્વાદિથી અભિભૂત  
જીવ પણ દુઃખફલક કર્મ કરે છે. જીવ સુખનો તીવ્ર અભિલાષી હોવા છતાં  
ન્યાં સુધી સુખના ઉપાયોનું તેને અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી તે સુખને પ્રતિકુલ ફલવાળું કર્મ  
ઉપાર્જન થાય, તેવી પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે છે. વ્યાધિની વૃત્તિને ઈચ્છતો પણ રોગી  
વિચિત્ર પ્રકારના મોહથી વ્યાધિનિવૃત્તિને પ્રતિકુલ ક્રિયા કરે જ છે. તેમ ક્રોધ લોભાદિ  
વિકારોને વશવર્તી જીવ ક્રોધ લોભાદિ દોષોના દુષ્ટ વિપાકો જાણવા છતાં ક્રોધ લોભાદિ  
દોષોનું સેવન કરે જ છે.

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગોને પરવશ જીવ સુખની ઇચ્છાએ  
પણ દુઃખફલક કર્મોને કરે છે. મિથ્યાત્વાદિને હેતુ પૂર્વકૃત કર્મ છે અને મિથ્યાત્વાદિથી  
ફેર નવીન કર્મ બંધાય છે. એમ ખીજાંકુરવત્ અનાદિ કર્મપરમ્પરા ચાલ્યા કરે છે. સર્વ  
કર્મ, કર્મવ્યક્તિની અપેક્ષાએ આદિમાન છે, અને કર્મ સંતતિની અપેક્ષાએ અનાદિમાન છે.

## महाराव हिन्दुमलजी बैद

लेखक-श्रीयुत हजारीमलजी बांठीया, बीकानेर

आप मेहता मूलचंदजीके द्वितीय पुत्र थे। आप अपने कालके सर्वेच्च औसवाल मुत्सुही थे। अपने पूर्वजोंकी तरह आप भी बुद्धिमान, कुशल, दूरदर्शी, सुदक्ष राजनीतिज्ञ और प्रतिभाशाली पुरुष थे। आपकी प्रतिभा सर्वत्र समस्त राज्योंमें व्यापी हुई थी। अंग्रेज-सरकारकी आप पर विशेष कृपा थी। आप अपने विनम्र स्वभाव एवं कार्यतत्परताके कारण महाराजा साहब एवं अपने देशवासियोंके साथ साथ अंग्रेज पदाधिकारियोंके बड़े प्रिय बन गये थे। इस निबन्धमें आपके किये हुये खास खास कार्योंका संक्षेपमें दिग्दर्शन कराया जाता है।

संवत् १८८४में आप बीकानेरकी ओर से वकील बनकर दिल्ली गये। वहां आपने अपनी बुद्धिमत्ता और राजनीतिज्ञताका अच्छा परिचय दिया। इस पर महाराजने रत्नसिंहजी आप पर प्रसन्न होकर आपको दीवान के पद पर सुशोभित किया। और सिक्केदारीकी मुहर प्रदान की।

सं. १८८६में महाराजा साहबने शाहजी हुकुमचंदजीके साथ आपको भी मि. जार्ज क्लार्ककी सेवामें शेखावाटी भेजा।

वि. सं १८८८ मार्गशीर्ष वदि ८ को मुगल बादशाह अकबर (दूसरे) की ओरसे राजा ज्वालाप्रसाद खिलअत आदि महाराजा रत्नसिंहजीके लिये लाया तो उस समय किलेके पास दरबार किया गया। इस अवसर पर

कर्म सत्ता मात्रथी इव आपतुं नथी, पणु प्रतिनियत वीर्य विशेषथी इव आपे छे, कर्म सत्तामात्रथी इव आपे तो सर्व कर्म सर्व इवने आपे अथवा शाता अशाता उलयने युगपत (ओड़ी साथे) अनुभव थाय. माटे सत्तामात्रथी कर्म इव आपतुं नथी पणु प्रतिनियत स्वभावाने आधीन थधने न् अमूङ्क प्रकारना इवने आपे छे, कर्मने ऐ प्रतिनियत स्वभाव स्व संअधी न्ने छव, तद्गत शुभाशुभ परिणामनी अपेक्षा राणे छे, कर्मने प्रतिनियत स्वभाव धडाववामां छवने अध्वसाय निमित्त कारण थाय छे, ऐ न्ने छवतुं कर्तृत्व छे. ऐ प्रतिनियत स्वभावतुं परिणामी कारण कर्म छे. कोष्ठ पणु कार्य परिणामी अने घतर कारण विना होतुं नथी. कर्मने (अमूङ्क प्रकारना इणने अनुभव डरावतार) प्रतिनियत स्वभाव थवामां कर्म उपादान कारण छे अने छव, वीर्यपरिणाम अथवा अध्वसाय निमित्त कारण छे. युक्तिथी ऐ वात सिद्ध थाय छे ऐम श्री जिनचंद्रना आगमथी पणु ऐ वात सिद्ध थाय छे. श्री जिनचंद्रतुं आगम कहे छे डे-

“ जाव णं पस जीवे पयइ वेयइ परिफुरइ ताव णं पस सत्तविह बंधप वा। ”

त्यांसुधी आ छव ढाले छे, याले छे, कंपायमान थाय छे (धत्यादि) त्यांसुधी ते सात अथवा आठ प्रकारनां कर्मने आपे छे. (यावु)

[ १८४ ]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[ वर्ष ६ ]

महाराजा साहबने हिन्दुमलजीको महारावका खिताब प्रदान किया और आपके घर पधारकर मोतीयोका हार इनायत किया ।

वि. सं. १८९१में महाराजा रत्नसिंहजीके पास गवर्नर जनरलके एजेंट कर्नल एल्विसका इस आशयका खरीता आया कि सीमा सम्बन्धी निर्णयके लिए आप मुझसे मिले । इस अवसरपर महाराजा साहबने अपनी ओरसे महाराव हिन्दुमलजीको गवर्नर जनरलकी सेवामें भेजा ।

बोकानेर रियासतकी ओरसे अंग्रेज-सरकार को २२००० रुपये फौजी खर्चके लिये प्रति वर्ष देनेका इकरार था । महारावजीने बहुत कोशीश कर यह रकम अंग्रेज सरकारकी ओरसे माफ करवा दी ।

वि. सं. १८९६ में उदयपुरमें महाराणा सरदारसिंह आपके बुद्धिमत्ताके कार्योंको देखकर बहुत चकित हुए और उन्होंने महाराजा रत्नसिंहजीसे महाराव हिन्दुमलजीकी सहायता चाही, जिसका महाराजा साहबने सहर्ष स्वीकार किया ।

वि. सं. १९०४ में लुटेरोंको सहायता देनेका झुठ दोषारोपण अखबारों द्वारा हिन्दुमलजीके उपर किया गया, जिससे आप अपनी निर्दोषिता प्रमाणित करनेके लिए गवर्नर जनरलकी सेवामें शिमले गये । वहां आपकी तत्कालीन वाइसराय महोदय मि. हार्डिंजसे मुलाकात हुई । इस पर वायसराय महोदय मि. हार्डिंजने आपके कार्यों पर प्रसन्न होकर आपको खिलअत प्रदान की । इस समयके पत्रका सारांश नीचे दिया जा रहा है:—

“सन् १८९६ की ३री मई को राइट आनरेबल गवर्नर जनरल लार्ड हार्डिंज शिमला दरबारके वक्त मेहता महाराव हिन्दुमल दीवान बिकानेरसे मिले और खिलत बक्षी । श्रीमानने उनके ओहदे और सचरित्रके मुताबिक इज्जतके साथ वर्ताव किया ।” \*

सं. १९०४में कर्नल सदरलैंडके बोकानेर पधारनेके समय महाराजा रत्नसिंहजीके मना करने पर भी हिन्दुमलजी बीमारीकी हालतमें गजारूढ होकर महाराजा साहबके साथ उनकी पेशवाई को गये । वापिस आते समय आपकी दशा अत्यधिक खराब हो गई और महलके फाटसके पास पहुंचते पहुंचते आप मूर्छित हो गये । फिर आप बड़ी हिफाजतके साथ महलके भीतर लेजाये गये । दिन पर दिन आपकी हालत चिन्ताजनक होती गई और चंद ही दिनोंके बाद ४२ वर्षकी अवस्थामें आप जैसे रत्नको मृत्युने आ घेरा और आप स्वर्गवासी हो गये ।

आपके स्वर्गवास पर महाराजा साहबने एक खास इक्का भेजकर आपकी असामयिक तथा दुःखद मृत्यु पर अफसोस प्रकट किया और सहानुभूति

\* ओसवाल समाजके इतिहास पृ. १६९ से ।



प्रदर्शित की। कप्तान जैक्सनने भी आपकी दुःखद मृत्यु पर अपने वि. सं. १९०४ माघ सुदि ७ के खरीतेमें शोक जाहिर किया। आपके तीन पुत्र थे जिनके नाम क्रमशः मेहता हरिसिंहजी, गुमानसिंहजी और जसवन्तसिंहजी थे।

सं. १९०२ में नेठराणा नामक गांव आपको महाराजा साहबने जागीर में प्रदान किया।

महाराज हिन्दुमलजी बड़े प्रतिभाशाली पुरुष थे। आपने बीकानेर राज्यकी जो जो महान् सेवायें की हैं वे इस राज्यके इतिहासमें स्वर्णाक्षरों से लिखे जाने योग्य हैं।

आपकी इन सब सेवाओंको तत्कालीक बीकानेर नरेशने बड़ी उदारताके साथ अपने खास खास रुक़ों में कबूल किया है। अतः हम एक खास रुक़े की अविकल नकल ज्यों की त्यों यहाँ पर उद्धृत करते हैं। यह पत्र श्रीयुत बाबू अग्रचंदजी भंवरलालजी नाहटा बंधुओंके संग्रहमें है।

॥ श्री रामजी ॥ दसकत खास मु. हीदुमल दीसी सुप्रसा (द) बचै अप्रंच ठाकुर वीरीसालनै देसणक सु लपेट लीयो पछे श्री ठाकुरजी रै दरसण नै गयो जारा ठाकुरनै भरै हाथी रै खुवासी मै चाढा तो ही पेट रो मैल गयो नहीं पछे मागनै बगसी ठाकुर नै अमरावतां नै राजी वाजी कर विदा किया साठ हजार रुपिया कीया सु थां उटै सारी सुणी हुसी श्री माताजी रै गढमें बैस सुंस कबल कीया हींदु मुसलमान रै सुस हुवै छै सुसारा लीया अमरावतां रो ठाकुर झालो ठाकररा हाथ अमरावतां झालो इसो सुण कर विदा हुवा माझनै जाय पकड लीया पछै एक एकनै काढता गया इसी केता गया हजूर ईयाद करै छै थांसु एकता करसी थे केता मारै कोटरी छाया तीन वार पडे छै सु वा छाया केथ जारा देवीसीघठकरणै रो, उवै इसी कही उवा छाया कोट सु वार आसी जारा ठीक पडसी सु आकर गयो हमें पूगल गयो छै पूगलवालौ जेसलमेर गयो छै सु हमै हुवै सु ठीक पडसी ईयै देखतां तो ठाकुर राव जैसलमेर रो रावल कदेरा एक छै लारली कुबध सारी सारी इयांरी छै दीसै तो इसी छै वूजा समाचार सारा मु. मुलचंद वा मुनसी मानीराम राधाकिसन रै कागदा सु जाणसी कुवर पदै रो चाकर छै सात पीढी रो चाकर छै सामधरमो चाकर छै सु जेसलमेरो हुकम मंगाय दे पैलकै जु न हुवै संवत १८८७ मीनी सावण सुद ५ भादवा सुद दुज नै डेरा दाखल हुसा ताकीदी सु उथला आवै सु करे अटै मोटौ काम तो थारै समाचार आयां जान करसां पुगलरो काम तो पैली करसा जेजरो काम न छै थारी चाकरी छै। मजो तो पेलको बदलौ लीयो सु छै ॥

उपरोक्त खास रुक़े से महाराजा हिन्दुमलजी के उस अतुलनीय प्रभाव का पता लगता है जो बीकानेर के राजनैतिक क्षेत्रमें था।

શ્રીજિનપ્રભસૂરવિરચિત વિવિધતીર્થકલ્પાન્તર્ગત

## શ્રીઅર્બુદકલ્પ\*

[વિશિષ્ટ ટિપ્પણીએ ચુકત અનુવાદ]

અનુવાદક—શ્રીચુત પં. અખાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, વ્યાકરણતીર્થ

અરિહંત શ્રી ઋષભદેવ તથા નેમિનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને અર્બુદ નામના મોટા પર્વતનો કલ્પ સંક્ષેપથી હું કહીશ. (૧)×

પ્રથમ સાંભળ્યા પ્રમાણે <sup>૧</sup>શ્રીમાતા (કન્યાકુમારી) દેવીની ઉત્પત્તિ કહીશ, કેમકે તેની સ્થાપનાથી આ પર્વત જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયો. (૨)

રત્નમાલ<sup>૨</sup> નગરમાં રત્નશેખર નામનો રાજા થયો. પુત્ર ન હોવાથી દુઃખી થયેલા તેણે કેટલાક શાકુનિક-શુકનજ્ઞેનારા જ્યોતિષીઓને (રાજ્યનો માલિક કોણુ થશે એ જાણવા) બહાર મોકલ્યા. (૩)

લાકડાની ભારીને વહન કરતી દુઃખી સ્ત્રીના માથા પર દુર્ગા (ભૈરવ)ને જોઈને તેઓ (શાકુનિકો)એ રાજાને કહ્યું કે—“આનો પુત્ર આપના સ્થાને (રાજા) થશે.” (૪)

રાજાએ તેને ગર્ભ સાથે જ મારી નાખવાનો તે મનુષ્યોને આદેશ કર્યો, તેથી રાત્રે તેને એક ખાડામાં નાખી, (પણ) (તે) શરીર ચિંતા (શૌચ માટે)ના બહાનાથી તે ખાડામાંથી બહાર નીકળી. (૫)

ભયથી દુઃખી તે સ્ત્રીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો અને જલદીથી જ તેને ‘ઝાડ’ ઝાડ વચ્ચે મૂકી દીધો. આ પીના નહિ જાણનારા તેઓ (મારાઓ)એ તેને ખાડામાં લાવીને મારી નાખી. (૬)

પુણ્યથી પ્રેરાયેલા આ પુત્રને (એક) મૃગલી બને સંધ્યા વખતે દૂધ પાવા લાગી. (આમ) મોટો થતાં કોષ્ટ વખતે (તેની) આગળ મહાલક્ષ્મીની ટંકશાળ થઈ. (૭)

\* આ કલ્પ જરા વિસ્તૃત હકીકત સાથે પ્રબંધચિંતામણિમાં “પુજ રાજા અને શ્રીમાતાનો પ્રબંધ” એ નામે આલેખાયેલો જોવાય છે. વળી સિંધી જ્ઞેન ગ્રંથમાળાથી પ્રકાશિત “પુરાતન-પ્રબંધ-સંગ્રહ”માં પણ બે પ્રબંધમાં ટૂંક ફેરફારવાળી હકીકત આલેખી છે.

× આ કલ્પ મૂળ પદ્યમય સંસ્કૃતમાં છે. અહીં દરેક પેરેગ્રાફના છેડે કૌંસ ( )માં જે આંકડા આવ્યા છે તે મૂળ કલ્પના તે તે શ્લોકને દર્શાવવા માટે આપ્યા છે.

૧- દેલવાડાના વિમલવસહી મંદિરની પાછળ હિંદુઓનાં જીર્ણ થઈ ગયેલાં બે-ચાર મંદિરોમાં એક શ્રીમાતા (કન્યાકુમારી)નું જીર્ણ થઈ ગયેલું મંદિર છે. તેમાં શ્રીમાતાની મૂર્તિ છે તેને લોકો કુવારી કન્યાની મૂર્તિ પણ કહે છે.

૨- શ્રીમાલપુરાણ અને વિમલપ્રબંધના ઉલ્લેખ પ્રમાણે કલિયુગમાં લિન્નમાલ તરીકે પ્રસિદ્ધ શહેરનું જ નામ ત્રેતાયુગમાં રત્નમાલ હતું. એટલે પુરાણ કાળમાં પ્રસિદ્ધ રત્નમાલ તે જ લિન્નમાલ હશે કે કેમ તે વિદ્વાનોએ શોધવું જોઈએ.

અંક ૫]

શ્રી અર્ષદકલ્પ

[૧૯૭]

મૃગલીના ચાર પગની વચ્ચે આળકરૂપવાળું નવીન અચ્ચું થયેલું સાંભળી લોકોમાં (એ) વાત પ્રસરી ગઈ. (૮)

તે કાંઈ નવો થનારો રાજા હતો એમ (શાકુનિકાથી) સાંભળી રાજાએ તેને મારવા માટે યોદ્ધાઓ મોકલ્યા. તેઓ (યોદ્ધાઓ) એ તે (આળક)ને નગરના કિલ્લામાં જ સાંભળે જોઈને આળકહત્યાના ભયથી માર્ગમાં આવતા (ગાયોના ટાળાના પગમાં કચરાઈને મરી જશે એમ સમજી) ગાયોના કુંડમાં મૂકી દીધો. તે (આળક) તે જ પ્રકારે ત્યાં રહ્યો, પણ ભાગ્યથી એક બળદ (તેનું રક્ષણ કરવા) આગળ આવ્યો. તેના પ્રેરકે (ગોવાળે) તે આળકને તે બળદના ચાર પગ વચ્ચે મૂક્યો. આ સાંભળીને અને મંત્રીના સમગ્નવવાથી રાજાએ તે આળકને ખુશીથી પોતાનો વારસ માન્યો. (૯, ૧૦, ૧૧)

અનુક્રમે તે પુંજ નામનો રાજા થયો, તેને રૂપવાળી શ્રીમાતા (નામની) પુત્રી થઈ, પણ (વાંધો એટલો હતો કે) તે વાંદરાના મોંવાળી હતી. (૧૨)

વૈરાગ્યથી નિર્વંષથી (કામવિનાની થતાં) તેને જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉપજ્યું અને પિતાને આગલા ભવમાં પહેલાં ન્યારે પોતે વાનરી હતી તે (સમયનું) સ્વરૂપ કહ્યું. (૧૩)

“ અર્ષદ (પર્વત)માં ઝાડની ડાળીઓમાં ફરતી મને કાંઈએ તળવામાં (તીર) મારી વીંધી નાખી, ઝાડની નીચેના કુંડમાં મારું ઘડ પડી ગયું (તે) તમે વિચારો. (૧૪)

તે કામિત (ધ્વજીત દેનારા) તીર્થના માહાત્મ્યથી મારું મનુષ્યનું શરીર થયું અને મસ્તક તેવી જ રીતે છે તેથી આજ પણ હું વાંદરાના મુખવાળી છું. (૧૫)

પુંજ પોતાના માણસો મોકલીને કુંડમાં તે (વાંદરીનું) મસ્તક નાખી દેવાવ્યું; તેથી તે મનુષ્ય (સ્ત્રી) મુખવાળી થઈને અર્ષદગિરિમાં તપસ્યા કરવા લાગી. (૧૬)

એક વખત આકાશ માર્ગે જતા ઝોગીએ તેને જોઈને. (તેના) રૂપથી મોહિત થઈ, આકાશથી નીચે ઉતરી તેને પ્રેમ પૂર્વક કહ્યું— “ હે શુભ લક્ષણવાળી! તું મને કેવી રીતે પરણી શકે ? ” (૧૭)

તેણે કહ્યું—“ રત્નિનો પ્રથમ પ્રહર વીતી ગયો છે તેથી અત્યારથી લઈને કુકડાનો શબ્દ થાય (સવાર થાય) તે પહેલાં જ કાંઈ વિદ્યા વડે આ પર્વતમાં સુંદર એવી આર પાજ તું (બાંધીશ) કરીશ તો તું મારો વર થઈશ ” એથી તેણે (ઋષિએ) બે પ્રહરમાં તે પાળે નોકરો વડે બાંધી તે પહેલાં જ તેણે પોતાની શક્તિથી કુકડાનો શબ્દ કરાવ્યો તે કપટને જાણનાર (ઋષિ)ને વિવાહ માટે ના પાડવા છતાં તે રોકાયો નહિ. (૧૮, ૧૯, ૨૦)

નદી તીરે, બહેન સાથે વિવાહ કરવાની ઈચ્છા કરનારા તે (ઋષિ)ને તેણે (શ્રીમાતાએ) કહ્યું “પરણવા માટે (ઈચ્છા હોય તો) ત્રિશલ છોડીને મારી પાસે આવો.” (૨૧)

૩- આ ઝોગી જેની મૂર્તિ શ્રીમાતા મંદિરની બહાર એક તૂટેલા મંદિરના ધુમ્મટ નીચે પુરુષાકારે બેસી છે તેના હાથમાં પાત્ર છે; જેને લોકો ‘રસિલા વાલમ’ની મૂર્તિ તરીકે જાણે છે. (પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહમાંના શ્રીમાતાના પ્રબંધમાં પણ “રસિક વાલમ” એ પ્રકારનું નામ આ ઋષિનું છે.) રસિયો વાલમ તે ઋષિ વાલ્મિકી હોય એમ કેટલાકેનું અનુમાન છે.

[ ૧૬૮ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

તે પ્રકારે કરીને આવેલા તે ઋષિના પગમાં વિકૃત કૃતરાઓ મૂકી તેણે (શ્રીમાતાએ) શળથી આનંદિત થઈ તેનો તેજ શળ વડે વધ કર્યો. ૪ (૨૨)

આ પ્રકારે જન્મભર અખંડ શીલવાળી તેણે જન્મ સાર્થક કરી સ્વર્ગ મેળવ્યું. ત્યાં શ્રી પુંજે શિખર વિનાનું તેનું મંદિર બનાવ્યું. (૨૩)

છ છ માસને અંતે પર્વતની નીચેના ભાગમાં રહેલો અર્ધુદૈય નામનો સર્પ ચાલે છે તેથી પર્વત કમ્પાયમાન થાય છે તે કારણથી બધાં મંદિરો શિખર વિનાનાં છે. (૨૪)

લોકો આ પ્રમાણે કહે છે—

પહેલાં આ હિમાલયથી ઉત્પન્ન થયેલ નંદિવર્ધન<sup>૬</sup> નામનો પહાડ હતો, સમય જતાં અર્ધુદૈય નામનો સર્પરાજના રહેઠાણથી તે અર્ધુદૈય આ પ્રમાણે (નામવાળો) થયો. (૨૫)

૪- આની દંતકથા પ્રકારાન્તરે પણ લોકમાં પ્રચલિત છે. કહેવાય છે કે રસિયો વાલમ મંત્રવાદી પુરુષ હતો. તે આયુના રાગની કન્યા શ્રીમાતા સાથે પરણવા ઇચ્છતો હતો; પરંતુ કન્યાના માતા પિતા તેમ કરવા ખુશી નહોતાં. છતાં છેવટમાં રાગએ તેને કહ્યું:— સંધ્યા સમયથી શરૂ કરીને પ્રાતઃકાળમાં કુકડો બોલે ત્યાં સુધીમાં એક જ રાત્રે આયુ પહાડ ઉપર લોકોને ચડવા ઊતરવા માટે બાર પાજ-રસ્તા બાંધી આપે તો તેને મારી પુત્રી પરણાવું. રસિયા વાલમે તે સ્વીકાર્યું, અને મંત્ર શક્તિથી કામ શરૂ કર્યું. કન્યાની માતા તેની સાથે પોતાની પુત્રીને પરણાવવા ચાહતી નહોતી. તેણે જાણ્યું કે આ તો હમણાં જ બધું કામ પૂરું કરશે અને પુત્રીને પરણાવવી પડશે. એમ જાણીને તેણે પોતે સમય થયા પહેલાં જ કુકડાનો શબ્દ કર્યો. રસિયા વાલમે નિરાશ થઈને કામ અધૂરું છોડી દીધું; જે લગભગ પૂરું થવા આવ્યું હતું; પરંતુ તેને જ્યારે માલૂમ પડ્યું કે આ કપટ હતું ત્યારે તેણે શાપ આપ્યો જેથી માતા અને પુત્રી બંને પથ્થરનાં થઈ ગયાં. માતાની મૂર્તિ તોડી નાખી તેના પર પથ્થરનો ઢગલો કર્યો; જે અત્યારે પણ ત્યાં પડેલો છે. પુત્રીની મૂર્તિને લોકો શ્રીમાતા અથવા કુંવારી કન્યા કહે છે. પછી રસિયો વાલમ પણ વિષ ખાઈને ત્યાં જ મરી ગયો. તેની મૂર્તિના હાથમાં જે પાત્ર છે તેને લોકો વિષનું પાત્ર માને છે.

૫- અર્ધુદૈય નામનો સર્પ છ છ મહિને પડ્યું ફરવે છે તેથી આયુ ઉપર છ છ મહિને ધરતીકંપ થવાનું મનાય છે; આથી આજુ પર્વનાં મંદિરોનાં બધાં શિખરો નીચાં છે તેથી તેને શિખર વિનાનાં કહ્યાં હશે. કેમકે ધરતીકંપ થતાં પડી જવાનો સંભવ રહે છે. જૈનોની માફક હિંદુમંદિરોનાં શિખરો પણ નીચાં છે.

૬- તપ કરતા વશિષ્ઠ મુનિની કામધેનુ ગાય ઉત્તક ઋષિએ જોયેલા ઊંડા ખાડામાં પડી ગઈ. ગાયને તે ખાડામાંથી નીકળવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. પણ પોતે કામધેનુ હોવાથી પોતાના દૂધથી તેણે આખો ખાડો ભર્યો અને પછી પોતે તરીને બહાર નીકળી આવી; પરંતુ ફરીને આવું કષ્ટ ન પડે એટલા માટે વશિષ્ઠ ઋષિએ હિમાલયને પ્રાર્થના કરી; તેથી હિમાલયે પોતાના નંદિવર્ધન નામના પુત્રને ઋષિઓનું દુઃખ મટાડવાની આજ્ઞા કરી. વશિષ્ઠજી નંદિવર્ધનને અર્ધુદૈય સર્પ દ્વારા ત્યાં લાવ્યા અને તેને તે ખાડામાં સ્થાપી ખાડો પૂરો કર્યો અને અર્ધુદૈય સર્પ પણ પંહાડની નીચે ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો. આનાં અર્ધુદૈય અને નંદિવર્ધન નામ પડ્યાં તે માટે આ દંતકથા કહેવાય છે.

અંક ૫ ]

શ્રીઅર્ચુદકલ્પ

[ ૧૯૯ ]

આ પર્વત ઉપર સંપત્તિશાળી આરુ ગ મ ગોઝ્ગલિક તપસ્વીઓ અને હળરો-રાશ્ટ્રિકા વસે છે. (૨૬)

એવાં એકે વૃક્ષ, વેલડી, પુષ્પ, ફળ, કન્દ અને ખાણુ નથી કે જે અહીં ન જોવામાં આવતાં હોય. (૨૭)

અહીં રાત્રે મોટી આપધિઓ દીવાની માફક ઝળહળે છે, સુગંધીવાળાં અને રસથી ભરપૂર એવાં બે પ્રકારનાં વનો પણ છે. (૨૮)

અહીં સ્વચ્છંદપણે ઉછળતી સુંદર ઊર્મિઓવાળી, તીરે રહેલાં ઝાડોનાં પુષ્પોથી યુક્ત, તૃષાતુર પ્રાણીઓને આનંદ આપનારી વનદાકિની નામની નદી છે. (૨૯)

આ (પર્વત)નાં ઊંચાં હળરો શિખરો શોભે છે; જેમાં સૂર્યદેવતા ઘોડાઓ પણ ક્ષણ-વાર સ્ખલના પામે છે. (૩૦)

અહીં ચંડાલી, વળ્લૈલેલા, કન્દ વગેરે કંદની જાતિઓ તે તે કાર્યને સિદ્ધ કરનારી પગલે પગલે જોવાય છે. (૩૧)

આ (પર્વત)ના આશ્રય કરાવનારા કુટુંબો ૧૦ઘાતુઓની ખાણો અને અમૃત જેવાં પાણીવાળાં ઝરણાંઓથી યુક્ત સુંદર પ્રદેશો છે. (૩૨)

અહીં ઊંચેથી પક્ષીઓનો અવાજ થતાં કોફૂચિત કુંડથી પાણીનો પ્રવાહ, ખળખળ અવાજ કરતો, ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૩)

૭-૧શેર (આખી), ૨ઉતરજ, ૩જવાઇ, ૪ઝોરિયા, ૫અચલગઢ, ૬દેલવાડા, ૭ગોવા, ૮સાલગામ, ૯તોરણા, ૧૦કુંદાઈ, ૧૧હેટમણ (માસગાંવ), ૧૨આરણા- આ આર ગામે સીરોહી સ્ટેટના અગ્રેણ નકશામાં છે; પણ આખી અને માસગાંવ હોવા છતાં તેનાં નામ નથી, આ રીતે આશુ ઉપર ચૌદ ગામ છે.

૮- અચલેશ્વરના મંદિરની ખાણમાં મંદાકિની નામનો એક મોટો કુંડ છે. ચિતોડના કીર્તિસ્તંભની પ્રશસ્તિમાં મહારાણા કુંભાએ (સં. ૧૫૦૬. આ કુંભાએ સીરોહીના મહારાવ પાસેથી ઝૂંટવી લઈ આશુ પર સત્તા જમાવી હતી. જુઓ શ્રી. અર્ચુદ પ્રાચીન જૈન લેખ સંદોહ લેખાંક ૨૪૪-૨૪૫) આશુ ઉપર કુંભસ્વામીનું મંદિર અને તેની પાસે આ મંદાકિની કુંડ ખનાવરાવ્યાનું લખ્યું છે. તેથી સંભવ છે કે-મહારાણા કુંભાએ આ કુંડનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હોય (સીરોહી રાજ્યકા ઇતિહાસ પૃ. ૭૪). આ કુંડની લંબાઈ ૬૦૦ ફીટ અને પહોળાઈ ૨૪૦ ફીટ લગભગની છે. આવો વિશાળ કુંડ અન્યત્ર ભાર્યે જ કોઈના જોવામાં આવ્યો હશે. આ કુંડને મંદાકિની અર્થાત્ ગંગા નદી પણ કહે છે.

૯-આવણ-ભાદરવો, મંદાકિની, રેવતી કુંડ, (ટ્રેવર તાલ), સંત સરોવર, નખી તલાવ, રામકુંડ, મહાદેવ નાલા, ગૌમુખી ગંગા વગેરે પ્રાચીન કુંડો અને ઝરણાંઓ છે.

૧૦-ગ્રીક રાજ સેલ્યુકસનો એલચી મેગાસ્થીનીસ (ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૦) મગધ દેશના મૌર્યવંશી રાજ ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં આવ્યો હતો. તેણે હિંદુસ્તાન વિષે લખી હકીકતોમાં જણાવ્યું છે કે આશુની પાસે સોના-રૂપાની ખાણો હતી. (જુઓ મુંબઈ ગેઝેટીયર વો. ૧, ફાગ ૧. પાનું ૫૩૪)

[ ૨૦૦ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

અહીં શ્રીમાતા, ૧૧અચલેશ્વર, ૧૨વશિષ્ઠાશ્રમ અને મંદાકિની વગેરે લૌકિક તીર્થો પણ છે. (૩૪)

આ મોટા પર્વતના અગ્રેસરો ૧૩પરમાર રાજ્યો હતા, અને લક્ષ્મીના ભંડાર સમાન

૧૧-અચલગઢની તલેટીમાં અચલેશ્વર મહાદેવનું મોટું પણ પ્રાચીન મંદિર છે. આમાં શિવલિંગ નથી પણ મૂળ ગભાળામાં વચ્ચે શિવજીના પગનો અંગૂઠો છે; જેની પૂજા કરવામાં આવે છે. હિંદુ લોકો અચલેશ્વર મહાદેવને આખૂના અધિધાયક દેવ તરીકે માને છે અને ચૌહાણુ રાજ્યોના પણ અચલેશ્વર મહાદેવ કુળદેવ મનાતા. જો કે હિંદુ ધર્મની માન્યતા પ્રમાણે આ મંદિર બહુ પ્રાચીન છે, પણ ઘણીવાર તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયાનું જણાય છે. ચંદ્રાવતીના ચૌહાણુ મહારાવ લુંભાએ વિ. સં. ૧૩૭૭ માં અથવા તેની આસપાસમાં આ અચલેશ્વર મહાદેવના મંદિરના મંડપનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. આખૂ પરનું હેડુજી ગામ અચલેશ્વરના મંદિરને અર્પણ કર્યું હતું. મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલ સંઘથી વિ. સં. ૧૨૬૫ પહેલાંનો એક શિલાલેખ આ મંદિરમાં લાગેલો હોવાથી આ મંદિરમાં તેમણે કોઈ લાગેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હોય એમ માનવાને કારણ મળે છે. મેવાડના મહારાવલ સમરસિંહના વિ. સં. ૧૩૪૩ ના એક લેખમાં આ મંદિર ઉપર સોનાનો ધ્વજસ્તંભ ચઢાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. વિ. સં. ૧૪૬૮ ના એક લેખમાં રાણા લાખા, કાકોર માંડણુ તથા કુંવર ભાદાએ એક લોહાનું ત્રિશૂલ ઘાણેરાવમાં બનાવીને અચલેશ્વર મહાદેવને અર્પણ કર્યાની હકીકત છે. આટલું મોટું ત્રિશૂલ અન્યત્ર ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. આ અચલેશ્વરનું મંદિર મૂળ જૈન મંદિર હોવાનું અનુમાન દુર્ગાશંકર દેવળરામ શાસ્ત્રી, 'ગુજરાત' માસિકના પુસ્તક બારમાના બીજા અંકમાં પ્રગટ થયેલ 'આખૂ-અર્જુદગિરિ' નામના લેખથી જણાવે છે.

૧૨-દેલવાડાથી ૫ અને આખુ કેપથી ૪ માઇલ દૂર વશિષ્ઠાશ્રમ છે. વચ્ચે હનુમાન મંદિરથી નીચે સાતસો પગથિયાં ઊતરી ગૌમુખ-ગૌમુખી ગંગા આવે છે. એથી થોડુંક નીચે ઊતરતાં શ્રી. વશિષ્ઠાશ્રમ આવે છે. અહીં વશિષ્ઠ ઋષિના મંદિરમાં વચ્ચે વશિષ્ઠજીની મૂર્તિ છે. તેની એક તરફ રામચંદ્રજીની અને બીજી તરફ લક્ષ્મણજીની મૂર્તિ છે. તેમજ વશિષ્ઠજીની પત્ની અરુંધતીની અને કપિલ મુનિની પણ મૂર્તિ છે. આ મંદિરની સામે પિતલની એક ઊભી મૂર્તિ છે, તેને કોઈ ઇંદ્રની અને કોઈ આયુના રાજ પરમાર ધારાવર્ષની હોવાનું બતાવે છે. આ મંદિરમાં વશિષ્ઠનો પ્રસિદ્ધ અગ્નિકુંડ છે. આ મંદિર, ચંદ્રાવતીના ચૌહણુ મહારાવ-લુંભાજીના પુત્ર મહારાવ તેજસિંહના પુત્ર મહારાવ કાન્હડદેવના સમયમાં (વિ. સં. ૧૩૯૪ની આસપાસમાં) બન્યું છે. આ મંદિરને મહારાવ કાન્હડદેવે વીરવાડા નામનું ગામ ભેટ કર્યું હતું. મહારાવ કાન્હડદેવના પિતા તેજસિંહે ઝાપ્પટ, જ્યાતૂલી અને તેજમપુર (તેલપુર) આ ત્રણ ગામો અર્પણ કર્યાં હતાં અને મહારાવ કાન્હડદેવના પુત્ર મહારાવ સામંતસિંહે પણ હુંડૂબી, જાપુલી (સાપોલ) અને કિરણુથલા-આ ત્રણ ગામો ભેટ કર્યાં હતાં.

૧૩-પરમાર વંશની ઉત્પત્તિ માટે આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની કથાઓ પ્રચલિત છે.

(૧) પદ્મગુપ્તના નવસાહસાંકચરિતના અગિયારમા સર્ગમાં તેની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આ પ્રકારે છે. "વિશ્વમિત્રે જે સમયે આખુ પહાડ પર વશિષ્ઠના આશ્રમથી ગાય ચોરાવી લીધી તે સમયે કુદ્ધ થયેલા વશિષ્ઠે પોતાના મંત્રબળથી એક પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો. તેણે વશિષ્ઠના

ચંદ્રાવતીપુરી<sup>૧૪</sup> તેઓની રાજધાની હતી. (૩૫)

(આણ)

શત્રુઓનો નાશ કરી નાંખ્યો એનું નામ 'પરમાર' રાખ્યું. સંસ્કૃતમાં 'પર' શત્રુને અને 'માર' મારનારને માટે કહેવાય છે.

(૨) પરમાર વંશના લેખોમાં પણ આની ઉત્પત્તિ આજ પ્રકારે હોવાની લખેલી છે. વિ. સ. ૧૩૪૪ના પાટનારાયણના મંદિરથી મળેલા એક લેખમાં પણ જણાવ્યું છે કે:—  
“આશુ પર્વત ઉપર વસિષ્ઠે પોતાના મંત્રબળ દ્વારા અગ્નિકુંડથી એક વીરને ઉત્પન્ન કર્યો. બ્યારે તે શત્રુઓને મારીને વશિષ્ઠની ગાયને લઈ આવ્યો ત્યારે મુનિએ પ્રસન્ન થઈને તેની ભતિતું નામ 'પરમાર' અને તેનું નામ 'ધૌમરાજ રાખ્યું.”

(૩) આશુ પરના અયલેશ્વર મંદિરમાંના એક લેખમાં પણ જણાવ્યું છે કે:—“યજ્ઞ કરતા વસિષ્ઠના અગ્નિકુંડથી એક પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. તેને 'પર' અર્થાત્ શત્રુઓને 'માર' અર્થાત્ મારવામાં સમર્થ દેખીને ઋષિએ તેનું નામ 'પરમાર' રાખ્યું.

(૪) ઉપરોક્ત વશિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રની લડાઇનું વર્ણન વાલ્મીકી રામાયણમાં પણ છે; પણ તેમાં નંદિની ગાયથી પુરુષો ઉત્પન્ન થયાનું જણાવ્યું છે.

(૫) વિ. સં. ૧૦૭૦માં ધનપાલ કવિએ રચેલી તિલકમંજરીમાં પણ અગ્નિ કુંડથી જ પરમારની ઉત્પત્તિનું વર્ણન છે.

(૬) 'ઇતિહાસ-તિમિર-નાશક' ભા. ૧ નામના ગ્રંથના કર્તા રામ શિવપ્રસાદ જણાવે છે કે:—“બ્યારે કાર્મિક વિધર્મીઓનો અત્યાચાર બહુ વધી ગયો ત્યારે બ્રાહ્મણોએ અય્યુદ્ધગિરિ પર યજ્ઞ કર્યો અને મંત્રબળથી અગ્નિકુંડમાંથી ક્ષત્રિયોના ચાર નવા વંશ ઉત્પન્ન કર્યા: પરમાર, સોલંકી, ચૌહાણ અને પડિહાર.”

(૭) 'આઇને-અકબરી'ના કર્તા અબુલ ફઝલે લખ્યું છે કે:—“નાસ્તિકોનો ઉપદ્રવ વધી ગયો ત્યારે આખું પહાડ પર બ્રાહ્મણોએ પોતાના અગ્નિકુંડથી પરમાર, સોલંકી, ચૌહાણ અને પડિહાર નામના ચાર વંશ ઉત્પન્ન કર્યા.”

૧૪-ચંદ્રાવતી આશુરોડ (ખરાડી)થી દક્ષિણ દિશામાં ૪ માઇલ પર આવેલું છે. અત્યારે ત્યાં રખારી, રજપૂત, ખેડૂત વગેરેનાં ૪૦-૫૦ ખેતરોં જિલાં છે. પ્રાકૃત ગ્રંથોમાં 'આ નગરીનું' નામ ચંદ્રાવલી, તથા ચંદ્રાલિલી, તીર્થમાળામાં ચંદ્રાલિલી તથા ચંદ્રાવલ અને સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં ચંદ્રાવતી વગેરે નામોનો ઉલ્લેખ જોવાય છે. આ ચંદ્રાવતી વગેરે 'અષ્ટાદશશતમંડલ'માં ગણાતાં. ગામની આસપાસ પડેલા ભગવાવશેષોના ઢગલે ઢગલા તે નગરીની પ્રાચીનતા અને આશુના પરમારોની રાજધાની હોવાથી તેની સમૃદ્ધિની શાખ પૂરે છે. ગૂજરાતના મહારાજાઓના મહામંત્રીઓ વિમલશાહ, વસ્તુપાલ અને તેજપાલના વખતમાં આ નગરીની જાહોજલાલી પૂરજોશમાં હતી. વિ. સં. ૧૪૯૯ લગભગમાં રચાયેલી તીર્થમાળાના કર્તા

[ આ તોંધે આગલા ૨૦૨મા આખા પાનામાં પૂરી થાય છે. ]

[ ૨૦૨ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

[ ૨૦૧મા પૃષ્ઠમાંની ૧૪મા નંબરની નોંધનો આગ્રીનો ભાગ ]  
કવિ મેઘ તેની સમૃદ્ધિતું વર્ણન કરતાં કહે છે કે:-

“નગર ચડાઉલિના ગુણુ ઘણા, ભવણુ અદારઘ સર્ધ જિન તણાં;  
ચઉરાસી ચહુટે હિવ ફિરઉં, ઠામિ ઠામિ દીસર્ધ બુંહરીઉં.  
મૂલનાયક શ્રીનાભિમહારિ, જિણુ દીકઠ મનિ હર્ષ અપાર;  
કરઠ પૂજ શ્રાવક મનિ હસી, નગર ચડાઉલિ લંકા જિસી.

મેહરચિત-તીર્થમાળા-કડી ૨૬-૨૭

વિ. સ. ૧૫૦૦ ની આસપાસના સમય સુધી ચંદ્રાવતી નગરીની જાહેરાતો સારી હતી, અને શીલવિજયજી રચિત તીર્થમાળાથી જણાય છે કે-વિ. સં. ૧૭૪૬ પહેલાં તેનું ભંગાણુ શરૂ થઈ ગયું હશે.

સોમધર્મ ગણિની હકીકત પ્રમાણે:-૪૪૪ આહત પ્રાસાદો અને હલ્દે શૈવ મંદિરો-વાળી ચંદ્રાવતીમાં આવીને ભીમરાજને મોકલેલો વિમલશાહ કોટવાલ (મંત્રી) રાજ્ય કરતો હતો. તેના અધિકારી પુરુષો ૮૪ હતા. અને ૧૨ પાદશાહોને જીતીને તેમનાં છત્રો લઈ લીધાં હતાં.

[ જિનહર્ષની હકીકત પ્રમાણે-વિમલશાહે સિંધુરાજના દારણુ યુદ્ધમાં તે રાજને મોટી સહાય આપી હતી. પરમાર રાજ પણુ તેના પરાભવની શંકાથી ગિરિદુર્ગમાં જઈને રહ્યા હતા. તેણે માલવાના રાજની સાથેના સંગ્રામમાં ભીમરાજના સેનાપતિપદને પામી વિજય મેળવ્યો હતો. ત્રણ દિવસમાં રથક નામના રાજને હરાવી આંધી લીધો હતો. નર્મલ નગરના રાજને તેને સુવર્ણતું સિંહાસન આપ્યું હતું; ને ચોગીની(દાહલી)પતિએ તેને છત્ર આપ્યું હતું.” આ હકીકત પ્રમાણે આર પાદશાહોને જીત્યાની વિગત સાચી ઠરે છે. ]

મહામાત્ય તેજપાલની ધર્મપત્ની અનુપમાદેવી ચંદ્રાવતીના રહેવાસી પોરવાડ શ્રાવક ગાગાના પુત્ર ધરણિગની પુત્રી હતી.

કર્નલ ટોડ સાહેબ જણાવે છે કે:-સં. ૧૮૮૧ માં સર આર્સ કલિવલ સાહેબ મિત્રો સહિત અહીં આવ્યા ત્યારે આરસપડાણનાં ૨૦ મંદિરો જયેલાં હતાં; એની સુંદરતાની પ્રસંશા તેમણે કરી હતી.

આમ સમૃદ્ધિશાલિની ચંદ્રાવતી જેમ પરમારોની રાજધાની હતી તેમ, સીરોહી નહેતું વચું ત્યાં સુધી, દેવડા (ચૌહાણ) રાજઓની પણુ રાજધાની બની હતી. ત્યાર પછીથી જ તેની પડતી થવા માંડી. જે કે તે પહેલાં તેના ઉપર ધણાંય આક્રમણો અવારનવાર થયાં હતાં. મુંજ અને ભોજના રાજકવિ ધનપાલે સં. ૧૦૨૬ માં રચેલી ‘પાષ્ઠઅલચિન્નામ-માળા’, સં. ૧૦૭૦ માં રચેલી ‘તિલક-મંજરી’ કથા અને સં. ૧૦૯૧ પછીના સમયના ‘સત્યપુરમંડન મહાવીરોત્સાહ’ નામના ટૂંકા કાવ્યમાં ચંદ્રાવતીના ધ્વંસનું વર્ણન કર્યું છે. “તુરકોએ શ્રીમાલ દેશ, અણહિલવાડ, ચંદ્રાવલિ (ચંદ્રાવતી), સોરઠ, દેલવાડા અને સૌમેશ્વર એ બધાં સ્થાનોનો નાશ કર્યો. એક માત્ર સાચોરના મહાવીર મંદિરને તેઓ ભાંગી ન શક્યા.” આ ચંદ્રાવતી સં. ૧૦૮૦-૮૧માં મહમુદ ગીઝનીએ કરી હતી; તે પહેલાં ચંદ્રાવતી સમૃદ્ધ હશે જ. ચંદ્રાવતીની આસપાસનાં અત્યારનાં નાનાં મોટાં ગામો ચંદ્રાવતીમાં સમાઈ જતાં હતાં.



# ‘ગ્રામ્યમાતા’ અને ‘ઘક્ષુરસપ્રબંધ’

સ્વ. રાજકવિ કલાપીકૃત “ગ્રામ્યમાતા” કાવ્ય અને શ્રી મૈરુતુંગાચાર્યકૃત ‘પ્રબંધચિંતામણિ’ ગ્રંથમાંના ‘ઘક્ષુરસપ્રબંધ’ અંગે એક વિચારણા

માનવીની સારી કે ખોટી મનોભાવનાના પડઘા, ‘દાનત એવી અરકત’ એ ન્યાય પ્રમાણે પડ્યા વગર રહેતા નથી; અરે, પાર્થિવ-જડ વસ્તુ ઉપર પણ એ ભાવનાની વ્યસર થયા વગર નથી રહેતી; આ વસ્તુ સ્વ. રાજકવિ કલાપીએ પોતાના ‘ગ્રામ્યમાતા’ નામક ટૂંકા કાવ્યમાં બતાવી છે. ઇસ્વીસન ૧૮૯૫માં રચાયેલ એ કાવ્યગત કથા આ પ્રમાણે છે—\*

શિયાળાની એક સવાર, મંદ મંદ પવન વાઈ રહ્યો છે. વૃદ્ધ માતા, પિતા શેલડીના ખેતરમાં શગડી પાસે બેસી તાપી રહ્યાં છે. યાળકા આસપાસ રમી રહ્યાં છે. આ વખતે એક ઘોડેસ્વાર એ ખેતરમાં આવી પહોંચે છે અને પોતાની તૃષા છીપાવવા પાણીની માગણી કરે છે. બહી ભોળી વૃદ્ધ માતાનું હૈયું દયાની લાગણીથી ઊભરાય છે અને તે પાણી આપવાના બદલે એ યુવાનને શેલડીની પાસે લઈ જાય છે અને શેલડીની એક કાતળીમાં જરાક છરી મારે છે એટલામાં આખો ખ્યાલો રસથી છલોછલ ભરાઈ જાય છે અને એ ખ્યાલો યુવાનને આપે છે. આ દૃશ્ય જોઈ એ યુવાન કંઈક વિચારમાં પડી જાય છે અને એ વિચારમાંને વિચારમાં વૃદ્ધ માતાએ આપેલ રસ પી જાય છે. અને ખીન્ને એક ખ્યાલો ભરીને

\*આ કાવ્ય બહુ મોટું નહીં હોવાથી તેમજ આ સંબંધી વિચાર કરનારને ઉપયોગી થઈ પડે એ આશયથી અહીં આપવામાં આવે છે:—

ઊગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં,  
ભૂરું છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ દિસતી એકે નથી વાહળી;  
થંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,  
ને ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક ઉડી ગાતાં મીઠાં ગીતકાં! (૧)

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના, રમત કૃષિવલોનાં બાલ ન્હાનાં કરે છે;  
કમલવત ગણીને બાલના ગાલ રાતા, રવિ નિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે! (૨)

વૃદ્ધ માતા અને તાત, તાપે છે શગડી કરી:

અહો! કેવું સુખી જોડું, કર્તાએ નિરમ્યું દિસે! [૩]

ત્યાં ધૂલ દૂર નજરે ઉડતી પડે છે, ને અથ્થ ઉપર ચડી નર કાષ્ટ આવે;

ટાળે વળી મુખ વિકાસી ઉભાં રહીને, તે અથ્થને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં! [૪]

ધીમે ઉડી શિથિલ કરને નેવની પાસ રાખી,

વૃદ્ધા માતા નયન નયળાં ફેરવીને જીવે છે;

ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજી શાન્ત બેસી રહીને,

જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે! [૫]

[ ૨૦૪ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

રસ આપવાની વિનતિ કરે છે. ધરડી માતા એક પછી એક કાતળી ઉપર ઘા કર્યો જાય છે, પણ એકે કાતળી રસ નથી આપતી. માતા ગળગળી થઈ જાય છે. ક્ષણવાર પહેલાં રસનો ઘોઘ વહાવતી શેલડીને ખીજ જ ક્ષણે આ શું થયું ? માતા મુંઝવણમાં મુંઝવણમાં બોલી બેઠે છે: “કાં તો ધરતીમાતાનું ધાવણુ સૂકાઈ ગયું છે અને કાં તો આ દેશના રાખની દયા મરી ગઈ લાગે છે, એમ ન હોય તો આવું ન અને.” વૃદ્ધાના આ શબ્દોથી યુવાન ચમકી બેઠે છે અને પશ્ચાત્તાપ કરતો હોય એમ કહે છે: “માડી, એ પાપ મારું છે, હું જ આ દેશનો રાખ છું. શેલડીમાંથી રસનો ઘોઘ વહેતો જોઈ મારી દાનત બગડી હતી. મને થયું કે આવા સુખી માનવીએ પાસેથી વધારે કર કાં ન લેવો ? પણ મા, હવે એ મારી પાપવાસના ઓસરી ગઈ છે. હવે તમે ફરી કાતળી કાપો, જરૂર રસથી ખ્યાલું છલકાઈ જશે.” અને વૃદ્ધ માતાએ ફરી કાતળીમાં છરી લગાવી કે ખ્યાલું રસથી ઉભરાઈ ગયું.

કલાપીએ તા. ૧૯-૮-૯૪ના રોજ પોતાના એક સ્નેહીને લખેલ પત્રમાંના ઉલ્લેખ પ્રમાણે મહાકવિ વર્ડસવર્થની “Goody Blake and Harry Gail” (યુડી બ્લેક એન્ડ હેરી

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ, અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં;

કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે, “આવો, આપુ!” કહી ઉભો. [૬]

“લાગી છે મુજને તૃષા જલ ભરી દે તું મને” બોલીને,

અશ્વેથી ઉતરી યુવાન ઉભીને ચારે દિશાએ જીવે;

“મીઠો છે રસ ભાઈ! શેલડી તણો” એવું દયાથી કહી,

માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ ત્યાં છે ઉભી શેલડી! [૭]

ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા, છુરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી;

ત્યાં સેરે છુરી રસની ભરી પાત્ર દેવા, ને કે વિચાર કરતો નર તે ગયો પી. (૮)

“ખીજું ખ્યાલું ભરી દેને, હજી છે મુજને તૃષા,”

કહીને પાત્ર યુવાને, માતાના કરમાં ધર્યું. (૯)

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે! કાતળી શેલડીની,

એકે બિન્દુ પણ રસતાણું કેમ હાવાં પડે ના??

“શું કાપ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે?” આંખમાં આંસ લાવી,

બોલી માતા વળી ફરી છુરી ભોંકતી શેલડીમાં. (૧૦)

“રસહીન ધરા ચૈ છે, દયાહીન થયો તૃષ;

“નહિ તો ના અને આવું;” બોલી માતા ફરી રડી. (૧૧)

એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને, માતાતણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે;

“એ હું જ છું તૃષ, મને કર માફ ખાઈ, એ હું જ છું તૃષ, મને કર માફ ઈશા! (૧૨)

“પીતો’તો રસ મિટ્ટ હું પ્રભુ અરે! ત્યારે જ ધાર્યું હવું-

“આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં;

“છે ત્હોયે મુજ ભાગ કે નહિ સમે તો હું વધારું હવે,

“શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહિં? [૧૩]

જીલ) કૃતિ બહુ રસમય લાગ્યાનું લખ્યું છે. આ કૃતિમાં વર્ણવેલી કથા આ પ્રમાણે છે. x

ગુડી બ્લેક નામની એક ડોશી હેરી જીલ નામના પુરુષની પંડોશમાં રહેતી હતી. ડોશી દરિદ્ર હતી અને હેરી સારી સ્થિતિમાં હતો. ઈંડીના દિવસોમાં કોઈ કોઈ વખત તાપણુ માટે ગુડી બ્લેક હેરી જીલની વાડમાંથી લાંકડાં ઉપાડી જતી. એક વખત જીલ આ જોઈ ગયો એટલે તેણે એ ધરડી દરિદ્ર ડોશીને ધમકાવી. આથી એ ગરીબ ડોશીની આંતરડી કંકળી ઊઠી અને એ હૃદયવ્યથામાં તે હેરીને શાપ દઈ બેઠી : “હે પ્રભુ તું બધું સાંભળે છે, આ માણસને કદી ગરમી ન મળશો !” અને જીલે એનો શાપ સાચો પડ્યો હોય તેમ ખરેખર જીલ થઈ ગયો. ગમે તેટલા ગરમીના ઉપચાર કરે, ગમે તેટલા કોટ પહેરે પણ એની ટાંઠ ઊંડે જ નહીં.

આમ્યમાતામાં જે ભાવનાનો વણાટ ભરેલો છે લગભગ એવી જ અથવા તો કંઈક એના કરતાં વધુ ઉદ્દેશ્યભરી ભાવના આ કથામાં વણાયેલી દેખાય છે. કલાપીએ વડંસવર્ધની એ કૃતિ પોતાને પસંદ પડ્યાનું ૧૯-૮-૧૮૯૪ના પત્રમાં લખ્યું છે અને ‘આમ્યમાતા’નું કાવ્ય તેમણે ૧૪-૧૦-૧૮૯૫ના દિવસે રચ્યું છે. એટલે સંભવ છે કે ‘આમ્યમાતા’માં ઊભરાતી ભાવનાનો અંકુર તેમને વડંસવર્ધની ઉક્ત કૃતિમાંથી લાંબો હોય અને જ્ઞાતે દડાડે એ અંકુર વિકસિત થઈને ‘આમ્યમાતા’ રૂપે અવતાર પામ્યો હોય !

પણ એ ભાવનાના આત્માની આસપાસ જે ક્લેવર મહત્વામાં આવ્યું છે એ-શેલડીને સદ્ભાવ દુર્ભાવની ઊંચાના પ્રતીકરૂપે સ્વીકારવાનું-કલાપીને ક્યાંથી સૂઝ્યું એનો નિર્ણય કરવાનું આપણી પાસે કશું સાધન નથી.

આમ જતાં આ પ્રસંગે લગભગ ‘આમ્યમાતા’ જેવાં જ આત્મા અને ક્લેવરને ધારણ કરતી અને આજથી લગભગ છસોથી વ વધુ વર્ષ પહેલાં રચાયેલી સંસ્કૃત ભાષાની એક કૃતિનો વિચાર કરવો સુયોગ્ય થઈ પડશે. આ કૃતિ તે વિક્રમ સંવત ૧૩૬૧માં જૈન મુનિપુંગવ શ્રી મેરુતુંગાચાર્યવિરચિત ‘પ્રત્યંધચિન્તામણિ’ ગ્રંથમાંનો ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’. આ ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ શ્રી સિંધી જૈન ગ્રંથમાળાના પ્રથમ ગ્રંથ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ ‘પ્રત્યંધચિન્તામણિ’ ગ્રંથના ૪૮ મા પાને છપાયેલ છે. ‘પ્રત્યંધચિન્તામણિ’માં રાજા ભોજને લગતા જે પ્રત્યંધો આપવામાં આવ્યા છે તેમાં જ આ ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ આપેલ છે, જીલે કે એ રાજા ભોજના જીવનનો એક પ્રસંગ ન હોય ! એ ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ગત કથા આ રીતે છે-

રાતનો વખત હતો. રાજા નગરચર્યા જોવા ફરવા નીકળ્યો હતો. તેની સાથે તેના એક મિત્ર સિવાય ખીજું કોઈ ન હતું. ફરતાં ફરતાં રાજાને તરસ લાગી. રાજાએ વિચાર્યું : આવા રાતના વખતે પાણી માટે કોને ત્યાં જવું ? એટલે વિચાર કરીને તેણે એક વેશ્યાના

“ રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ ! પ્રભુ કૃપાએ નહીં એ ભરાશે ;

“ સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહે સૌ, “ ત્હમરી તો આશિષ માત્ર માયું ! ” [૧૪]

ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા, છુરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી ;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા, બહોળો વહે રસ, અહો ! જીવનની ખ્યાલું ! [૧૫]

x આ હકીકત શ્રી નવલરામ ત્રિવેદી સંપાદિત ‘આમમાતા અને ખીજાં કાવ્યો’ પુસ્તકમાંથી સાબાર મેળવી છે.

[ ૨૦૬ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

ધરમાં પ્રવેશ કર્યો અને પોતાના મિત્રની મારફત પાણીની માગણી કરી. વેશ્યાની દાસી ઉમળકાભેર પાણીના બદલે શેલડીનો રસ લાવવા ગઈ. પણ તેને પાછા ફરતાં વાર થઈ અને બ્યારે તે રસનો લોટો ભરીને પાછી ફરી ત્યારે તેનું મુખ ઉદાસ થઈ ગયું હતું. રાગના મિત્રે આ ઉદાસીનતાનું કારણ પૂછ્યું એટલે દાસી બોલી : “પહેલાં તો શેલડીને જરાક ઘા કરીએ કે એક જ સાંઠામાંથી ક્ષણભરમાં રસનો ઘડો ભરાઈ જતો હતો. હવે અહીંના રાગનું હૈયું રૈયતવિરોધી થયું લાગે છે કે આજે માંડમાંડ એક વાટકા જેટલો જ રસ નીકળ્યો. આ વિચારથી મારું મન ઉદાસ થઈ ગયું છે.” દાસીનાં આ વચનો રાગના કાને અથડાયાં. તે પોતાનું અંતર શોધવા લાગ્યો. તેને જાણે દાસીનાં વેણ સાચાં હોય એમ લાગ્યું. તેણે બોલ્યું કે—“આજે શિવમંદિરમાં એક વ્યાપારીએ મોટું નાટક કરાવ્યું તે વખતે તેને લૂટી લેવાની પ્રતિવરોધી ભાવના મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. સાચે જ મારા જ પાપે આ શેલડી સૂકઈ ગઈ.” આ પછી રાગ પોતાને મહેલે જઈ સૂઈ ગયો. ફરી વખત પોતાના હૈયામાં પ્રજ્ઞવાત્સલ્યની ભાવના ભાવતો એ રાગ એ જ વેશ્યાના ઘરે ગયો ત્યારે દાસી બોલી : ‘આજે જરૂર આ દેશનો રાગ પ્રજ્ઞવાત્સલ્યવાળો થયો લાગે છે, આજે શેલડીમાંથી ખૂબ રસ નીકળ્યો છે.’ આ સાંભળી રાગ સન્તુષ્ટ થયો.\*

‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ અને ‘આમ્યમાતા’ના આત્મા અને કલેવરમાં કેટલું બધું સામ્ય! પહેલી તક જોનારને પણ એમ જ માનવાનું મન થઈ જાય કે—જાણે એક જ આત્માએ જુદા કલેવરરૂપે ફરી અવતાર ધારણ કર્યો હોય! અને સૌથી વધુ ખૂબીની હકીકત તો એ છે કે રાજકવિ કલાપીએ પોતાની આ કૃતિનું પહેલું નામ ‘શેલડી’ રાખ્યું હતું; ‘આમ્યમાતા’ તો એમણે પાછળથી બદલેલું નામ છે. આમ નામ, કલેવર અને આત્મા ત્રણેનું એકસરખાપણું જોયા પછી સહજ રીતે પહેલાના આધારે બીજાની ઘટના થવાનું માનવા મન નથી લલચાઈ જતું ?

આમ છતાં એ લાલચ શેકતી પડે છે. રાજકવિ કલાપીએ ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ જોયા પછી ‘શેલડી-આમ્યમાતા’ની રચના કરી હતી એવું માનવાનો પુરાવા ન મળે ત્યાંસુધી ‘આમ્યમાતા’ને ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ના અવતાર રૂપે સ્વીકારવું એ દુઃસાહસ જ ગણાય !

\*આ ‘ઈશ્વરસપ્રત્યંધ’ મૂળ સંસ્કૃતમાં આ પ્રમાણે છે—

અથાન્યદા મિત્રમાત્રસહાયો નૃપતિર્નિશિ પરિભ્રમન્ પિપાસાકુલતયા  
પણરમણીગૃહં ગત્વા મિત્રમુખેન જલં યાચિતથાન્ । તતોસ્તુચ્છવાત્સલ્યાચ્છમ્બલ્યા  
દાસ્યા કાલવિલમ્બેનેશ્વરસપૂર્ણઃ કરકઃ સખેદમુપાનીયત । મિત્રેણ સ્વેદકારણે  
પૃષ્ઠે—‘પક્સ્યામિશ્ચુલતાયાં શૂલેન મિથમાનાયાં પુરા રસસમ્પૂર્ણઃ સવાહટિકો  
ઘટ આસિત્ ; સામ્પ્રતં તુ પ્રજાસુ વિરુદ્ધમાનસે નૃપે ચિરકાલેન કેવલા વાહટિકૈષ  
મૃતેતિ સ્વેદકારણમ્ । નૃપસ્તત્સ્વેદકારણમાકર્ણ્ય કેનાપિ ઘણિજા શિવાયતને  
મહતિ નાટકે કાર્યમાણે તલ્લુણ્ઠનચિત્તમાત્માન્ વિમૃશ્ય તદ્વચસ્તથ્યમેવેતિ  
મેને । તતો વ્યાવૃત્ય સ્વસ્થાનમાસાઘ નિદ્રાં સિષેવે । અપરેશુઃ પ્રજાસુ સજ્ઞાતકૃપો  
નૃપઃ પળ્યાઙ્ગનાગૃહં ગતઃ । તદા ચ તયાઽથ પ્રજાસુ વત્સલો નૃપતિઃ પ્રચુરેશ્વર-  
સસન્કેતાદિતિ વ્યાહરન્ત્યા રાજા તોષિતઃ ।

અંક ૫ ]

‘આમ્યમાતા’ અને ‘કમ્પ્યુરસપ્રખંધ’

[ ૨૦૭ ]

આ વિષયનો રસ ધરાવતા વિદ્વાનો આ સંબંધી વધુ વિચાર કરે અને એ વિચારના અંતે કંઈ જાણવા જેવું જણાય તો જાહેર કરે એટલી આશા અસ્થાને નહીં જણાય. અસ્તુ!

પ્રસ્તુત લેખ સાથે ખાસ સંબંધ નહીં હોવા છતાં, પ્રસ્તુત લેખમાં ઉલ્લિખિત કૃતિ-ઓમાં જેવી ભાવના ભરી છે એવી જ ભાવનાથી સભર એવી એકાદ-બે વાતો લખવાની ઈચ્છા નથી રોકી શકાતી, અને તે એ આશા સાથે કે એ વાતો થોડે ઘણે અંશે પણ આ લેખ માટે શોભારૂપ જ થશે :

પહેલી વાત તો આપણામાં બહુ પ્રસિદ્ધ એવી, એક ડોસી અને સાંઢણી-સ્વારની વાત છે. ઉનાળાનો વખત હતો. બળબળતું મધ્યાહ્ન થયું હતું. ધરતી ધોમ ધખતી હતી. એક ડોસી અને તેની જીવાન દીકરી બીજે ગામ જતાં હતાં. માથે સામાનનું પોટલું અને માથું ફાટી જાય એવો તાપ! માનું હૈયું દીકરીની દયાથી ધ્રવતું હતું. એટલામાં એક સાંઢણીસ્વાર ત્યાંથી નીકળ્યો. તેને થોભાવીને ડોસી બોલી: “ભાઈ! મારા ઉપર થોડી દયા ન કરો? મારી આ દીકરીને તમારી સાંઢણી ઉપર બેસારી પેલા ગામ સુધી તમારી સાથે ન લેતા જવ ?” પણ સાંઢણીસ્વારે સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કયું અને તે ચાલતો થયો. થોડે દૂર ગયા પછી એ સ્વારને વિચાર થયો: “અરે, હું કેવો મૂર્ખો કે આવો મોઢો હાથથી શુભાવ્યો! ડોસીની દીકરીને બેસાડી લીધી હોત તો એ જીવાન સ્ત્રી અને તેની સાથેનો સામાન એ બધું ય લઈને હું ચાલતો થઈ જત અને ડોસી હાથ ધસતી રહેત! ખેર, હજી ક્યાં વહું ગયું છે! થોડી વાર થોભું એટલે ડોસી આવી પહોંચશે.” અને એ સ્વાર થોડી વાર થોભી ગયો. થોડી વારમાં ડોસી આવી પહોંચી. ડોસીને આવેલી જેમને સ્વાર પશ્ચાત્તાપ કરતો હોય એમ બોલી ઉઠ્યો: “માડી, મારી ભૂલ થઈ! એમાં મને શું બળ પડવાનું હતું! લાવો, તમારી દીકરીને બેસારી લઉં.” અને એક ક્ષણ પણ વિચારવા થોભ્યા વિના ડોસીએ જવાબ આપ્યો: “ના ભાઈ, જે તને કહી ગયા તે મને ય કહી ગયા છે. ભાઈ, હવે મારે મારી દીકરીને સાંઢણી ઉપર નથી બેસારવી.” વિચારે સ્વાર વીલે મઠોંએ ચાલતો થયો.

ભલી ડોસી, તને એ વાત કાણ કહી ગયું!

આવી જ એક વાર્તા આ યુગના મહાન ફિલસૂફ રશિયન મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયે લખી છે. એ વાર્તા સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે.<sup>૧</sup>

એક દિવસ કેટલાંક બાળકો કાતરમાં રમતાં હતાં ત્યારે તેમને અનાજના દાણાના આકારની અને લીંચુ<sup>૨</sup> જેવડા કઠની એક ચીજ જડી. પાસેથી એક મુસાફર પસાર થતો હતો તેણે એક પૈસો આપીને એ નવતર લાગતી ચીજ ખરીદી અને શહેરમાં જઈને રાજજીતી પાસે રજી કરી.

૧ મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયનું સાહિત્ય મૂળે રશિયન ભાષામાં છે. પ્રસ્તુત વાર્તાનો સંક્ષેપ ‘Twenty-Three Tales By Leo Tolstoy’ (ટોલ્સ્ટોયની ત્રેવીસ વાર્તાઓ) નામક અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી લખ્યો છે. આ કથા ઇ. સ. ૧૮૮૬માં લખાઈ છે.

૨ મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયે આ કથાનું મથાળું ‘મરઘીના ઇંડા જેવડો અનાજનો દાણો’ એ મતલબનું રાખ્યું છે એટલે આ સ્થળે મૂળમાં ‘લીંચુ’ના સ્થાને ‘મરઘીનું ઇંડું’ લખેલ છે. પણ આપણા વાતાવરણને મળતું લાગે એ દૃષ્ટિએ અહીં ‘લીંચુ’ મૂક્યું છે.

[ ૨૦૮ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

આવી અન્યથા ચીજ શું હશે? એ જાણવા રાજાએ પોતાના પડિતોને બોલાવ્યા. પડિતોએ ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યો પણ તેઓ એ ચીજને ન ઓળખી શક્યા. છેવટે એક દિવસ એક મરઘી એ ચીજ પાસે જઈ ચડી અને 'પોતાની ચાંચ મારીને તેણે કાણું પાડી નાખ્યું. આ જોઈને પડિતોએ નિર્ણય કર્યો કે એ અન્યથા ચીજ એક અનાજનો દાણો છે. તેમણે રાજા પાસે જઈને એ વાતની ખબર આપી. પણ આથી તો રાજાજીની જિજ્ઞાસા શાંત થવાના અદ્યે વધુ તીવ્ર બની. તેમને થયું: આવડો મોટો લીંસુ જેવડો તે અનાજનો દાણો હોઈ શકે ખરો? કયા દેશમાં અને કયા વખતમાં આવડું મોટું અનાજ પાકતું હશે? પડિતો વધુ મુંઝવણમાં પડ્યા, તેમની અકલ કામ કરતી ન હતી!

આથી રાજાએ પોતાના સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી કે આપણા રાજ્યમાં જે ઘરડામાં ઘરડો ખેડુત હોય તેને મારી પાસે રજુ કરો! આવો એક ઘરડો ખેડુત મળી આવતા તેને રાજાજી પાસે હાજર કરવામાં આવ્યો. બિચારો ડોસો! કમરથી વળી ગયો હતો. એના દાંત પડી ગયા હતા. તેના વાળ પુણીઓ જેવા થઈ ગયા હતા. અને એ ટેકાની મદદથી એ માંડમાંડ ડગલાં ઉપાડી શકતો હતો. તેની આંખો ય નિરતેજ બની ગઈ હતી.

રાજાજીએ ડોસાના હાથમાં અનાજનો દાણો આપીને પુછ્યું: "દાદા, આવડું મોટું અનાજ તમે ખેતરમાં કદી વાવ્યું અથવા બનરમાંથી ખરીદ્યું છે?" ડોસો મહા મુશ્કેલીથી સાંભળી શકતો હતો. તેણે છેવટે કહ્યું: "ના આપણ, આવડો મોટો દાણો મેં ન તો કદી વાવ્યો છે કે ન કદી ખરીદ્યો છે. અમારા વખતમાં તો આજે મળે છે તેવડું જ અનાજ મળતુ હતું. પણ મારા પિતાશ્રી જે અત્યારે હયાત છે તે કદાચ આપને કંઈ વધુ ખુલાસો આપી શકે."

એટલે રાજાજીએ એ ડોસાના આપને બોલાવી મંગાવ્યો. એ ડોસો એના દોકરા કરતાં કંઈક વધુ તંદુરસ્ત દેખાતો હતો. ચાલવામાં તેને એક જ ટેકાની જરૂર પડતી હતી. રાજાજીએ તેને પેલો અનાજનો દાણો બતાવીને પૂછ્યું: "દાદા! આવડું મોટું અનાજ કયા દેશમાં અને કયારે પેદા થતું હતું? તમે આવું અનાજ કદી વાવ્યું કે ખરીદ્યું છે?" ડોસાએ કહ્યું: "ના, મેં આવું અનાજ કદી વાવ્યું નથી. અને આપ ખરીદવાની વાત કરતા હો તો-અમારા વખતમાં કશી ચીજ ખરીદાતી કે વેચાતી જ ન હતી. એ વખતમાં તો પૈસાની જ હરતી ન હતી. સૌ પોતપોતાનો પાક ખેતરમાં ઉત્પન્ન કરતા હતા અને જરૂર પડે ત્યારે એનાથી જ અદ્યે કરવામાં આવતો હતો. આફી-અમારા વખતનું અનાજ અત્યારના અનાજ કરતાં વધુ મોટું અને વધારે કસવાળું હતું એ સાચું છે, છતાં આવડું મોટું તો નહીં જ! મારા પિતાશ્રી એમ કહેતા હતા કે તેમના વખતમાં અનાજનો દાણો અમારા દાણાં કરતાં વધુ મોટો ઉપજતો હતો. આપને યોગ્ય લાગે તો તેમને બોલાવીને આપ પૂછી શકો છો!"

રાજાજીએ એ ત્રીજા ડોસાને બોલાવી મંગાવ્યો. આ ડોસો પહેલાં બને કરતાં વધુ તંદુરસ્ત જણાતો હતો. તેને ચાલવામાં ટેકાની જરૂર નહોતી પડતી. તેનાં કાન, દાંત અને આંખો સાચુત હતાં. રાજાજીએ તેને પેલો અનાજનો દાણો આપ્યો અને પૂછ્યું એટલે ડોસાએ જવાબ આપ્યો: "ઘણા દિવસે આવું સુંદર અનાજ હું ફરી જોઈ શક્યો છું." તેણે એ દાણાને ચાખી જોયો અને તે ફરી બોલવા લાગ્યો, "પરંપર, આ એ જ અનાજ છે!"

અંક ૫ ]

‘આમ્યમાતા’ અને ‘ધક્ષુરસપ્રખંધ’

[ ૨૦૯ ]

રાગ્નજીની ઉત્સુકતા વધી ગઈ, ડોસો ખોલતો હતો : “ મારા વખતમાં આવું અનાજ દરેક ઠેકાણે ઊપજતું હતું, અમે આવું જ અનાજ ખાતા અને વાવતા હતા. ” રાગ્નજીએ પૂછ્યું : “ પણ, આવું અનાજ તમે ક્યાંથી ખરીદ કરતા હતા ? ” ડોસો ખોલી ઊઠ્યો : “ ખરીદવું ! રામ રામ રામ ! અમારા વખતમાં તો અનાજ-રોટી વેચવી એ મોટામાં મોટું પાપ લેખાતું. ચૈસાને તો અમે ઝોળખતા જ ન હતા. સૌ સરખા હતા. કોઈ કોઈનું ઉપરી ન હતું. આ વિશાળ પૃથ્વીનો કોઈ એક માલિક ન હતો. મન માને ત્યાં હું ખેતી કરતો અને મારું ભાગ્ય રળતો ! ”

રાગ્નજીએ પૂછ્યું : “ ભસા ડોસા ! પણ તે કાળે પૃથ્વી આવું અનાજ શાથી ઉત્પન્ન કરતી હતી અને હવે નથી કરતી તેનું તેમજ તારા કરતાં તારા દીકરો વધુ નયજો છે અને એના કરતાં ય એનો દીકરો—જે તમારા ત્રણેયમાં સૌથી ઓછી ઉમરનો છે તે—વધુ નયજો છે તેનું શું કારણ ?

અને ધરડા ડોસાએ ટટાર થમને જવાબ આપ્યો : “ આવું કારણ એ છે કે—માણસ હવે દાનતનો ચોર અને હાડકાનો હરામ થયો છે. માણસમાં પારકાનું પડાવી લેવાની વૃત્તિ જાગી છે અને મહેનત કરી રોટી રળવાની ભાવના ઓસરી ગઈ છે. માનવીની યદ્દાનતે પૃથ્વીના રસકસ શોષી લીધા છે અને હરામ હાડકાની ભાવનાએ માનવીનાં શરીરોના રસકસ ચૂસી લીધા છે. પ્રભુ, તે કાળે એમ નહોતું થતું ; ત્યારે ધરતીમાતા આવું અનાજ આપતી હતી ! ”

ઉપરની બધી વાતો કરતાં આમાં વધુ ઉદાર ભાવના ભરી છે એ સહજ સમજી શકાય એમ છે.

જે ભાવના આજથી ૬૦૦-૭૦૦ વર્ષ પહેલાં આર્યાવર્તના એક મહર્ષિએ આલેખી, તે જ ભાવના અત્યારે આર્યાવર્તમાં એક રાજકવિએ અને આર્યાવર્તથી હજારો માઇલના અંતરે એક મહાકવિ કે એક મહાતત્ત્વજ્ઞાનીએ આલેખી એ એ અત્યારે છે કે માનવહૃદયની ભાવનાઓ દેશ કે કાળના અંતરને કદી પિછાનતી નથી. મેરુતુંગાચાર્ય જેવા સાધુપુંગવ, કલાપી જેવા રાજકવિ, વર્ડસવર્થ જેવા મહાકવિ અને ટોદરટોય જેવા મહાકવિસુકને ડોલાવનાર તે ભાવના કેટલી પ્રયત્ન હશે ? નથી લાગતું કે—એ ભાવનાને આલેખતી આ વાર્તાઓ ભલે કલેવરે વામન લાગતી હોય પણ તેમાં ‘ગાગરમાં સાગર’ જેવું સત્ત્વ રહેલું છે ?

પણ એક વાત મનને મુંઝવે છે : એક રાગ્નજી દાનત બગડે અને શેલડીનો રસ ઊડી જાય ; માનવીની ભાવના બગડે અને ધરતીનો રસકસ ઓસરી જાય ; એક ડોસો ખોલીનાખે અને જીલ થડો થઈ જાય—આવું તે શી રીતે બની શકે ? પણ આનો ઉકેલ નરી સુદ્ધિ ન લાવી શકે. એને સમજવા માટે હૃદય શોધવું જોઈએ ‘દિલભર દિલ’ કે ‘દાનત એવી અરકત’ એ હૃદયનો વિષય છે. સુદ્ધિની ત્રિરાશી એને ન પહોંચી શકે !

—અને આપણા ઋષિમુનિઓ પણ ક્યાં નથી કહેતા ગયા—મન પદ્મ મનુષ્યાનાં કારણં વંધમોક્ષયો : । ડુખનું એ તો દરેકની પોતાની મરજીની વાત છે જ, પણ તરવારનો કિમિયો પણ કુદરતે દરેકના પોતાના હાથમાં જ મૂક્યો છે. આ કિમિયો તે નિર્મળ હૃદય !

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

# આપણી જ્ઞાનપરબો

લેખક-શ્રીયુત કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરી

‘ શ્રી જ્ઞૈન સત્ય પ્રકાશ ’ માસિક પત્રના વર્ષ ચોથાના અંક ૧૦-૧૧ (સંયુક્ત અંક) માં અને વર્ષ પાંચમાના અંક ૧ માં ઉપર લખેલ મથાળા હેઠળ કેટલાક ભંડારોનાં નામોનું સૂચિપત્ર રજૂ કર્યું હતું જેમાં ઉપલબ્ધ સ્થાનો તરીકે ૧૩૭ જ્ઞાનભંડારોનાં નામો તથા લગભગ ૪૫ ગામોનાં નામોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

આદ્ય સુરતના શ્રી જ્ઞૈન સાહિત્ય ફંડ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ, સુરતને અંગે ત્રણ ઐતિહાસિક ગ્રંથો જ્ઞાનભંડારોને ભેટ આપવાની યોજનાના લાભથી નીચેના વધુ જ્ઞાન ભંડારોનાં નામો જાણવામાં આવ્યાં છે જે અત્રે રજૂ કરવામાં આવે છે.

શ્રી જ્ઞાનભંડાર,	લુણાવાડ.	બુદ્ધિસાગરસૂરિ જ્ઞાનભંડાર	આબોલ
શ્રી શાંતિચંદ્ર સેવાસમાજ,	અમદાવાદ.	હર્ષસૂરિશાસ્ત્ર સંગ્રહ	પાટણ
શ્રી જ્ઞૈન પુસ્તકાલય,	પોસ્ટ બીલપાડ	જ્ઞૈન વૃદ્ધિવિજ્યામૃત	અમરેલી
	વાયા આંકલાવ.	વડવા મિત્ર મંડલ પુસ્તકાલય	ભાવનગર
શ્રી જ્ઞૈન જ્ઞાનભંડાર,	અલીરાજપુર.	શ્રી જ્ઞૈન લાયબ્રેરી	ખાખરેચી
રાજેન્દ્ર જ્ઞૈન મૃદુલ		શ્રી જ્ઞૈન જ્ઞાનભંડાર	સાંગણપુર
જ્ઞાનભંડાર.	આહોર. વાયા	”	વાશરી (કચ્છ)
	એરનપુરા.	”	ભચાઉ ”
જિનરાજ પુસ્તકભંડાર,	કાલહાપુર.	”	બોરારા ”
જ્ઞાનમંદિર,	ભોપાલ.	”	બીદડા ”
”	ગવાડા.	”	”
”	નોંધણવદર.	શ્રી જ્ઞૈન જ્ઞાનભંડાર,	મોરવાડા વાયા
ધર્મભક્તિ જ્ઞાનમંદિર	સમી		રાધનપુર
જ્ઞાનમંદિર	બાલીઆસણ	પદ્માવતી જ્ઞૈન પુસ્તકાલય,	બાલમેર
શ્રી સાગર જ્ઞૈન લાયબ્રેરી	મરોલી	જ્ઞૈન યુવકસંઘ પુસ્તકાલય	મુંબઈ
શ્રી જ્ઞૈન જ્ઞાનમંદિર	સરદારપુર	શ્રી જ્ઞૈન જ્ઞાનમંદિર	હળવદ

ભેટ આપેલ સુરત સમ્બંધી ત્રણ પુસ્તકોનાં નામ-

- (૧) સૂર્યપુર અનેક જ્ઞૈન પુસ્તક ભાંડારો દર્શિકા સૂચિ
- (૨) સૂર્યપુરનો સુવર્ણયુગ યાને સુરતનો જ્ઞૈન ઇતિહાસ
- (૩) સૂર્યપુર રાસમાલા

આ ત્રણે પુસ્તકોનો સેટ, પોસ્ટેજ રૂએ ૦-૮-૦૦ મોકલવાથી નીચેના સ્થળેથી ભેટ મોકલવામાં આવે છે.

લખો:-શા. ભાદ્રચંદ છાટુભાઈ

ઓ. સેક્રેટરી:-શા. મગનભાઈ પ્રતાપચંદ જ્ઞૈન લાયબ્રેરી  
ગોપીપુરા-સુરત.



# નિહ્નવવાદ

લેખક:—મુનિરાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

**બીજા નિહ્નવ તિથ્યગુપ્તાચાર્ય: આત્મવાદ: સ્યાદ્વાદી અને ઔદ્ગની ચર્ચા**

( ગતાંકથી ચાલુ )

સ્યાદ્વાદીએ ઔદ્ગને આત્મા સિવાય અનેક વસ્તુઓ છે તે તથા આત્મા પણ કેવલ જ્ઞાનસ્વરૂપ: છે, એમ નહિ પણ જેમ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે તેમ સુખસ્વરૂપ, અળસ્વરૂપ, જ્ઞાનો આશ્રય, અળનો આશ્રય, એમ અનેક ગુણો સ્વરૂપ અને અનેક ગુણોનો આશ્રય છે તે સિદ્ધ કરીને આત્માને વિવિધ પ્રકારનો સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. આજે મળેલ સભામાં આત્મા અનિત્ય છે, એ સિદ્ધ કરવાને ઔદ્ગ ચર્ચાનો આરંભ કરે છે.

**ઔદ્ગ-સર્વ ક્ષણિક છે માટે આત્મા પણ ક્ષણિક છે**—જગતમાં વિજ્ઞાન એક જ પદાર્થ છે, એમ માનો કે વિજ્ઞાન સિવાય ઘટ પટ વગેરે અનેક પદાર્થો છે એમ માનો; આત્મા કેવળ વિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે એમ કહો કે અનેક પ્રકારનો છે એમ કહો; પરંતુ જે કંઈ છે તે સર્વ ક્ષણિક છે એટલે કે—**યત્ સત્ તત્ ક્ષણિકમ**—જે કંઈ સત્ છે તે સર્વ ક્ષણિક—એક ક્ષણ જ રહેવાવાળું અને બીજે જ ક્ષણે નાશ પામનારું છે. માટે આત્મા પણ એક ક્ષણ રહેવાવાળો અને બીજે ક્ષણે નાશ પામનારો—અનિત્ય છે.

**સ્યાદ્વાદી-પ્રમાણ સિવાય કંઈ પણ માની શકાય નહિ**—કોઈ પણ વિચાર કે કોઈ પણ પદાર્થ પ્રમાણ સિવાય સિદ્ધ થતો નથી, કે માની શકાતો નથી. જગત્ તથા આત્મા એક ક્ષણ રહેવાવાળો અને બીજે ક્ષણે નાશ પામનારો અનિત્ય છે એ પણ પ્રમાણ સિવાય માની શકાય નહિ. એમ માનવાને કોઈ પણ પ્રમાણ જણાતું નથી. એટલે આત્મા અનિત્ય—એક ક્ષણ પછી બીજે ક્ષણે નાશ પામે—છે એ પણ માની શકાતું નથી.

**ઔદ્ગ-સર્વ ક્ષણિક છે એ પ્રમાણ સિદ્ધ છે.** સર્વ પદાર્થ ક્ષણિક છે તે માનવાને કોઈ પણ પ્રમાણ નથી માટે ન માનવું એમ જે તમે જે કહો છો તો તે માટે નીચેનાં પ્રમાણ છે તે સાંભળો:—

ઘટ:પટ વગેરે પદાર્થો નાશને પામે છે, સદાકાળ રહેતા નથી, તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. હવે જ્યારે ઘટપટ વગેરે પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તે નાશ થવાના સ્વભાવવાળા ઉત્પન્ન થયા છે કે સદાકાળ રહેવાના સ્વભાવવાળા ઉત્પન્ન થયા છે? જે સદાકાળ રહેવાના સ્વભાવવાળા ઉત્પન્ન થયા હોય તો તે કદી પણ નાશ પામવા ન જોઈએ. પ્રત્યક્ષ જણાય છે કે ઘટપટ વગેરે નાશને પામે છે. માટે સદાકાળ રહેવાના સ્વભાવવાળા નથી. હવે નાશ થવાના સ્વભાવવાળા ઉત્પન્ન થયા છે તો તેમાં તેઓ એક ક્ષણ રહીને બીજે ક્ષણે નાશ થવાના સ્વભાવવાળા છે કે કેટલોક કાળ રહીને પછી નાશ થવાના સ્વભાવવાળા છે? જે અમુક નિયત કાળ રહીને પછી જ નાશ થવાવાળા ઉત્પન્ન થયા હોય તો જે કાળ નિયત થયો છે તેટલા કાળ સુધી તે પદાર્થો અવશ્ય રહેવા જ જોઈએ, વચમાં તેના નાશને માટે પ્રયત્ન

[ ૨૧૨ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

કરવામાં આવે તો પણ તેનો નાશ ન થવો જોઈએ, પરંતુ તેમ બનતું નથી. ગમે તે પદાર્થ ગમે તે અનિયત સમયે નાશ થતો જોવામાં આવે છે. માટે અમુક પદાર્થ અમુક નિયત કાળ સુધી રહેવો જ જોઈએ એ સંભવતું નથી. એટલે જગતમાં રહેલા દરેક પદાર્થો એક ક્ષણ રહીને બીજે ક્ષણે નાશ થવાના સ્વભાવવાળા છે એ સિદ્ધ થાય છે. એથી સિદ્ધ થયું કે ઘટપટ વગેરે સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક-એક ક્ષણ રહીને બીજે ક્ષણે નાશ પામનારા-છે, તે પ્રમાણ સિદ્ધ છે. જોવા ઘટપટ છે તેવો જ આત્મા છે માટે આત્મા પણ ક્ષણિક-એક ક્ષણ રહી બીજે ક્ષણે નાશ પામનારો-છે. એટલે **યત્ સત્ તત્ ક્ષણિકમ્** એ અબાધિત, પ્રમાણસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે માટે માનવો જોઈએ.

સ્થાદ્વાદિ-કારણ વિના કાર્ય બને નહિ માટે ક્ષણિક વાદ મિથ્યા છે. જે પ્રમાણેથી સિદ્ધ કરવામાં આવે છે કે- સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક છે. પરંતુ તે પ્રમાણેથી તે બરાબર સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. કારણ કે ઘટ પટ વગેરે પદાર્થો નાશ પામે છે તે બરાબર છે. તેઓ નાશ સ્વભાવવાળા ઉત્પન્ન થયા છે તે પણ બરાબર છે. પરંતુ કોઈ પણ કાર્ય કારણ વિના બને જ નહિ “નાશ” એ પણ એક કાર્ય છે. ત્યારે નાશને અનુકુળ કારણો મળે ત્યારે જ નાશરૂપ કાર્ય થાય, પરંતુ ત્યાંસુધી તે કારણો ન મળે ત્યાંસુધી તે કાર્ય થાય નહિ એટલે ઘટપટ વગેરે પદાર્થો અમુક નિયત સમય સુધી રહેવાવાળા જ ઉત્પન્ન થયા છે કે એક ક્ષણ રહીને બીજે જ ક્ષણે નાશ થવાવાળા છે, એમ કંઈ નથી. પરંતુ ત્યાં સુધી તેને નાશ કરનાર હેતુઓ ન મળે ત્યાં સુધી તે રહેવાના સ્વભાવવાળા છે. અને નાશ થવાના હેતુઓ મળે એટલે નાશ પામવાવાળા છે. માટે ઘટપટ વગેરેને એક ક્ષણ પછી બીજે ક્ષણે નાશ પામનારા ક્ષણિક માની શકાય નહિ. વળી આત્મા તો ત્રિકાળ સ્થાયી નિત્ય છે. એટલે તેને તો સર્વથા ક્ષણિક માની શકાય જ નહિ માટે **યત્ તત્ સત્ ક્ષણિકમ્** એ નિયમ માનનીય નથી.

બૌદ્ધ-દરેક પદાર્થોના દરેક ક્ષણે નાશ કાળથી થાય છે. કારણ સિવાય કાર્ય ન બને એ સત્ય છે. અમે જે કહીએ છીએ કે-દરેક પદાર્થો દરેક ક્ષણે નાશ પામે છે તે પણ કારણ સિવાય કહેતા નથી. નાશ થવાના અનેક હેતુઓ છે. તેમાં કાળ પણ નાશનું એક કારણ છે. જેમકે:-ઘટપટ વગેરે પદાર્થોના નાશ મુશલ મારવાથી અગ્નિમાં યાગવાથી કે પ્રયત્ન ઉપધાતથી જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઉપરનું એક પણ નાશનું કારણ જેને પ્રાપ્ત ન થયું હોય તેનો પણ કેટલેક કાળે નાશ દેખાય છે. કોઈ પણ કારણ સિવાય પડ્યા પડ્યા જે વસ્તુનો નાશ થઈ જાય છે તે નાશ કારણ સિવાય થયો છે એમ માની શકાય જ નહિ. માટે તે નાશનું કોઈક કારણ અવશ્ય માનવું જ જોઈએ. તે કારણ કાળ જ માની શકાય, અન્ય કોઈ સંભવી શકે નહિ. ત્યારે નાશનાં અનેક કારણોમાં કાળ પણ નાશનું કારણ છે એ સિદ્ધ થયું એટલે દરેક પદાર્થો દરેક ક્ષણે નાશ પામે છે. તે કારણ સિવાય થયું ન કહેવાય. કારણકે-કાળ નામનો નાશક પદાર્થ દરેક ક્ષણે હોય જ છે. એટલે સિદ્ધ થાય છે કે-નાશ સ્વભાવવાળા ઘટ પટ વગેરે પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા પછી કાળ નામના નાશક પદાર્થથી જ બીજે ક્ષણે નાશ પામે છે. એટલે તેઓ એક ક્ષણ રહેવાવાળા ક્ષણિક છે. આત્મા પણ ત્રિકાલસ્થાયી નિત્ય સંભવી શકતો નથી, જે તે ત્રિકાલસ્થાયી નિત્ય હોય તો દરેક વખતે એક

સરખો જ દેખાવો જોઈએ, પરંતુ તે પ્રમાણે જણાવું નથી, કોઈ વખત પશુરૂપે તો કોઈ વખત પક્ષી સ્વરૂપે, કોઈ વખત દેવરૂપે તો કોઈ વખત માણસરૂપે એમ અનેક રૂપનો જોવામાં આવે છે. એટલે તે પણ નાશ સ્વભાવવાળો એક ક્ષણ સ્થાયી બીજો ક્ષણ બીજા રૂપને પામવાવાળો અનિત્ય છે. એટલે **યત્ સત્ તત્ ક્ષણિકમ્** એ માનવું જોઈએ.

**સ્વાદ્વાદી-કાળને જો નાશક મનાય તો જગત સંભવે નહિ**—દરેક પદાર્થો દરેક ક્ષણે નાશને પામે છે. તે માટે કાળ નામના પદાર્થને કારણ માની કાર્યકારણભાવની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. પરંતુ તે વ્યવસ્થા સંભવી શકતી નથી, કારણ કે—દરેક કાળ દરેક પદાર્થનો નાશક માનવામાં આવે એટલે દરેક પદાર્થનો એક ક્ષણે નાશ થઈ જાય. જ્યારે દરેક પદાર્થો વિનાશને પામ્યા એટલે જગતમાં આ સર્વ જે દેખાય છે તે દેખાવું ન જોઈએ. કારણ કે જે કંઈ હતું તે સર્વનો નાશ થઈ ગયો માટે દરેક કાળ દરેક પદાર્થનો નાશક માની શકાય નહીં. જ્યાં નાશ સ્વભાવવાળો પદાર્થને નાશ કરનાર બીજા કોઈ કારણ સંભવતાં નથી ત્યાં જ કાળને વિશેષે નાશક મનાય છે. એટલે સર્વ ક્ષણિક છે એ કદી પણ સંભવી શકતું નથી.

**બૌદ્ધ-જેમ કાળ નાશક છે તેમ ઉત્પાદક પણ છે**—દરેક ક્ષણે દરેક પદાર્થનો કાળ નાશ કરે છે તે માનવાથી એક ક્ષણે અથવા પદાર્થનો વિનાશ થઈ જશે ને તેથી દેખાતા જગતના સર્વ પદાર્થો મિથ્યા થઈ જશે, માટે કાળને નાશક માનવો નહીં એમ કહીને ક્ષણિકવાદનું ખંડન કરે છે તે ઠીક નથી. કારણકે—જેમ કાળ દરેક પદાર્થનો નાશ કરે છે તેમ તે પદાર્થને ઉત્પન્ન પણ કરે છે. એટલે જે ક્ષણમાં સર્વ પદાર્થોનો જે કાળે નાશ કર્યો તે જ ક્ષણમાં તેના સદૃશ બીજા પદાર્થો કાળે ઉત્પન્ન પણ કર્યા છે. એટલે જે આ જગત દેખાય છે તેનો અસંભવ નહીં થાય માટે સર્વ ક્ષણિક છે એમ માનવું જોઈએ.

**સ્વાદ્વાદી-કાળને નાશક મનાય તો અન્યવસ્થા-જગતની વ્યવસ્થા સાચવવા માટે અને ક્ષણિકવાદ સિદ્ધ કરવા માટે કાળને નાશક અને ઉત્પાદક માનો એટલે કદાચ જગતની વ્યવસ્થા સંભવશે, પરંતુ તમારે જે સર્વ ક્ષણિક છે તેથી કાળ પણ આવી-ગયો. તે કાળને જો અધાને નાશ કરવાને અને ઉત્પન્ન કરવાને નિત્ય માનશો તો સર્વ ક્ષણિક છે એ સિદ્ધાન્તની હાનિ થશે અને કાળને પણ ક્ષણિક માનશો તો તેને નાશ કરનાર બીજો કાળ અને બીજા કાળને નાશ કરનાર ત્રીજો કાળ એમ કાળની અવસ્થા જ નહિ આવે માટે સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક છે એ માની શકાય નહીં.**

**બૌદ્ધ-કાળ સ્વયં ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે.** કાળ સર્વ પદાર્થોનો નાશ કરે છે. પરંતુ તે કાળને નાશ કરવાને બીજા કાળની જરૂર નથી. કાળનો એવો સ્વભાવ જ છે કે, તે એક ક્ષણ રહીને બીજો ક્ષણે નાશને પામે છે. અને બીજો કાળ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એટલે કાળને નિત્ય માની ક્ષણિકવાદનો વ્યાધાત નથી થતો. અથવા એક કાળનો નાશક બીજો કાળ અને તેનો નાશક ત્રીજો કાળ એમ અન્યવસ્થા પણ નથી થતી. વળી જો તમે એમ કહોશો કે કાળ સ્વયં નષ્ટ થાય છે અને સ્વયં ઉત્પન્ન થાય છે તો બીજા પદાર્થો પણ સ્વયં નષ્ટ અને સ્વયં ઉત્પન્ન કેમ નથી થતા તો તે પણ અમને ઇષ્ટ જ છે. દરેક પદાર્થોનો પણ એવો જ સ્વભાવ છે કે— એક ક્ષણ રહી તેના સદૃશ બીજો

[ ૨૨૪ ]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[ વર્ષ ૬ ]

પદાર્થ ઉત્પન્ન કરી તે ખીન્ને જ ક્ષણે નાશ પામે છે. તે પ્રમાણે સર્વ પદાર્થો એક ક્ષણ રહેવાવાળા ક્ષણિક છે એ સર્વમાન્ય સુસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે.

**સ્વાદ્રાદી-સર્વથા ક્ષણિકવાદ મિથ્યા છે ને કથચિત્ ક્ષણિકવાદ સ્વાદ્રાદિનો જ સિદ્ધાંત છે.**—ઘટ પટ વગેરે પદાર્થો અમુક કાળ પછી નાશ પામે છે કે જે નાશ પછી આપણે તેને પૂર્વ સ્વરૂપમાં જોઈ શકતા નથી. માટે દરેક ક્ષણે યતો નાશ અને પછીથી યતો નાશ એ એમાં શું તફાવત છે કે જેથી દરેક ક્ષણે યતો નાશ પછી પણ તે પદાર્થ પૂર્વ સ્વરૂપે દેખાય છે, અને પછીથી દેખાતો નથી. જો ખંને નાશ એક સરખા જ હોય તો પ્રથમ ક્ષણ પછીના નાશ પછી પણ તે જ પદાર્થ તે સ્વરૂપમાં ન દેખાવો જોઈએ. એમ કહેશો કે જે છેલ્લો નાશ થાય છે તે અને ક્ષણે ક્ષણે યતો નાશમાં એટલો જ ફેર છે કે છેલ્લા નાશમાં તેના જેવા જ ખીન્ન સ્વરૂપ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિનો નાશ થયો છે. અને ક્ષણે ક્ષણે યતો નાશમાં તે શક્તિનો નાશ યતો નથી. તો તે પણ તમારે મતે ઘટી શકતું નથી, કારણકે—તમારે મતે સર્વ ક્ષણિક છે. એટલે શક્તિનો પણ દરેક ક્ષણે નાશ થયા જ કરે છે. પછી દરેક ક્ષણે યતો શક્તિનો નાશ અને છેવટની શક્તિનો નાશ એ એમાં શું ફેર ? એના ઉદ્ધારને માટે પહેલાંની જેમ કહેશો તો પાછી અનવસ્થા થશે અને જો એમ માનતા હો કે દરેક પદાર્થનો દરેક ક્ષણે જે નાશ થાય છે તે કંઈક અંશે થાય છે, અને છેવટે જે નાશ થાય છે તે સર્વથા થાય છે તો તે અમને પણ ઈષ્ટ છે. સ્વાદ્રાદીનો તો એ જ મત છે કે—દરેક પદાર્થનો દરેક ક્ષણે કથચિત્ નાશ કથચિત્ ઉત્પત્તિ અને કથચિત્ સત્તા હોય જ છે. માટે દરેક પદાર્થ માટે, દરેક પદાર્થ દરેક ક્ષણે સર્વથા ક્ષણિક છે, એ સિદ્ધ થતું નથી. માટે તે સ્વાદ્રાદીને માન્ય નથી. કથચિત્ નાશ ઉત્પત્તિ અને સત્તા-વાળો આત્મા પણ સ્વાદ્રાદી માને છે, પરંતુ સર્વથા ક્ષણિક માન્ય નથી, અને સર્વથા ક્ષણિક માનવામાં અનેક દોષો આવે છે. તે દોષો કયા અને કયી રીતે છે તે આગામી સભામાં સ્વાદ્રાદી સમજાવશે. ( ચાલુ )

### સમાચાર

**પ્રતિષ્ઠા**—પિચિયાકે (મારવાડ)માં માગસર સુદી ૬ પૂ. પં. શ્રી. હિમ્મતવિજયજી ગણીએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

**દીક્ષા**—ફલોદી (મારવાડ)માં માગસર સુદી ૯ પૂ. આ. શ્રી. વિજયલલિતસૂરિજીએ એક ભાઈને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ મુ. શ્રી. રમણિકવિજયજી રાખીને તેમને પૂ. આ. શ્રી. વિજયગંભીરસૂરિજીના શિષ્ય અનાગ્યા.

### સ્વીકાર

૧—૨ આરામસોહાકહા તથા પંડિઅધંજવાલ કહા (શ્રી સંઘતિલાકા-ચાર્યકૃત)-સંપાદક-મુનિરાજ શ્રી યશોભદ્રવિજયજી, પ્રકાશક-વડા ચૌટા જૈનસંઘ, સુરત, મેટ

૩ શ્રી: હેમચન્દ્રાચાર્ય (સચિત્ર)-લેખક—(ગૂજરાતના પ્રસિદ્ધ સાક્ષર) શ્રી. ધૂમકેતુ, પ્રકાશક—શ્રી. આત્માનંદશતાવિન્દ અંધમાળા, પ્રાપ્તિસ્થાન—ગુર્જર અંધરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ. મૂલ્ય—દોઢ રૂપિયો.

## श्री दाणकुलकम्

कर्ता—आचार्य महाराजा श्री विजयपद्मसूरिजी  
( गतांकथी चालु )

इकासीइसमेप, दुसप विगप य वीरनिव्वाणा ।  
उवपसा अज्जसुह-त्थीणं जइणो निवो जाओ ॥ ३८ ॥  
रज्जाहिसेयकिरिया, तिसप पगाहिप य वरिसाणं ।  
नवसंजुत्ते राप-सरो, तिखंडस्स सो जाओ ॥ ३९ ॥  
तक्कोडुंबियभव्वा, संजाया दिक्खिया महागुणिणो ।  
धण्णं सलाहणिज्जं, जम्मि कुडुंबम्मि दिक्खा तं ॥ ४० ॥  
सत्तरसुत्तरतिसप, पत्तो सग्गं च थुलिभइस्स ।  
दो सीसा अज्जमहा-गिरी सुहत्थी तहा अज्जो ॥ ४१ ॥  
तेसुं सुहत्थिगुरुणो, दिक्खिगवीसाहिप य सयज्जुयले ।  
समइकंतेऽहाणं, पणयालीसाहिप दुसप ॥ ४२ ॥  
वरिसाणं संजायं, जुगप्पहाणत्तणं सुहत्थिस्स ।  
तस्स करेणं नाया, अवंतिसुकुमालपव्वज्जा ॥ ४३ ॥  
संभवइ तीइ समओ, दुसया तेवत्तरिप्पउत्ताओ ।  
दुसयं पक्कासीइं, जा ताणं मज्झयालम्मि ॥ ४४ ॥  
गच्छं समप्पिऊणं, सुप्पडिबद्धस्स सुट्ठियस्स तहा ।  
पगणवइज्जुयदुसप, छहिणछम्माससंजुत्तं ॥ ४५ ॥  
आऊं परिपालित्ता, वरिससयं से सुरत्तमावण्णो ।  
कोडियगच्छुप्पत्ती, तिसप सिरिवीरनिव्वाणा ॥ ४६ ॥  
पणवीसइसयं गुल-मियणेमिज्जिणिं दिक्खिमुण्णइयं ।  
सिरिहेमसूरिवयणा, कुमारपालेण कारवियं ॥ ४७ ॥  
चउवीसा चउवीसा, रयणाइमयाउ भव्वपडिमाओ ।  
कारविया खणियत्तं, धणस्स णच्चा महुल्लासा ॥ ४८ ॥  
गुणिवत्थुतेयपाला, सवायलक्खं पहूण पडिमाणं ।  
कारावीअ तईया, अंगीभूसापइट्ठाई ॥ ४९ ॥  
रज्जावत्थासरणे, जुत्तं गी माववुड्ढिथिज्जयरी ।  
चित्तामणिव्व पूया, दुहावहा सग्गमुत्तिदया ॥ ५० ॥  
अच्चा न विणाहारं, होज्जा पडिमाणं तं जिणगिहाइं ।  
णायगयधणधणिया, कारिते ते दुहा भणिया ॥ ५१ ॥  
सल्लाई सोहित्ता, जयणाप सिप्पिसुत्तहाराई ।  
कारंति तोसिऊणं, अज्जा भरहाइभूवनिहा ॥ ५२ ॥  
सोवण्णकुट्टिमयले, रयणसिला जोइऊण ठावेंते ।  
सोवाणभव्वसेढी, मणिमयथंभे पडिप्पंतं ॥ ५३ ॥

( अपूर्ण )

## ‘मालपुराना केटलाक शिलालेखो’ शीर्षक लेखके विषयमें संशोधन

लेखक—श्रीयुत पन्नालालजी दुगड

‘मालपुराना केटलाक शिलालेखो’ इस शीर्षकसे एक लेख ‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ क्रमांक ५८में पू. मु. श्री ज्ञानविजयजीका प्रकट हुआ है। मालपुरेमें ऐतिहासिक खोज होनेका मुझे बहुत ही ख्याल था, क्योंकि ‘जगद्गुरु श्री हीरविजयसूरि’ पुस्तकमें यह सब वर्णन सप्रमाण देनेके हैं। अतः जब पू. वरशविजयजी आदि त्रिपुटी जयपुर पधारी तो मैंने उनका ध्यान इस ओर आकषित किया। हर्षका विषय है कि उन्होंने मालपुरे पधारकर वहाँके लेख बड़े परिश्रम और कठिनाईसे ग्रहण किये (यदि वे इस दृढता, साहस और चतुराईसे काम न लेते तो वहाँके लेखोंका उतर आना सुलभ नहीं था) उन लेखोंके विवेचनमें हुई खलनाओं पर प्रकाश डालनेसे पहिले उपाध्याय श्रीभानुचन्द्रजी और ‘सुशफहम’ व ‘नादिरेजमा’ विरुद्धारी श्रीसिद्धिचंद्रजी मालपुरा कब कब पधारे और क्या क्या कार्य किया उसका संक्षिप्त सप्रमाण इतिहास यहां देता हूँ:—

(१) ‘श्रीविजयतिलकसूरिरास’ प्रथम अधिकार (रचना सं. १६७९), कडी ४२८ से ४४६ तक उल्लेख है कि जिस समय (हिन्दी) सं. १६७०में श्री विजयसेनसूरिका चौमासा नवानगरमें था उस समय जहांगीर वेषधारियोंपर कुपित हुआ था और उसने देशनिकालेका हुकम दिया था। उस समय सुरत और खंभातके हाकिमोंकी दयालुताकी वजेहसे अनेकानेक साधुओंका बुलाकर उन्होंने आश्रय दिया था। उनमेंसे कुछके नाम भी दिए हैं। और तो क्या स्वयं रासकार श्री मुनिविजयवाचकके शिष्य श्री दर्शनविजयजीको भी चोपडासे सुरत आना पडा था। अतः इससे यह वर्णन पूर्ण प्रामाणिक और विश्वसनीय है एवं उक्त घटनाके केवल ९ वर्ष पश्चात् ही यह रचा गया है। ‘विजयप्रशस्ति’ काव्य और उपाध्याय श्रीमेघविजयजीकी पट्टावलि आदिसे यह प्रमाणित है कि उक्त समयमें श्रीविजयसेनसूरिका चौमासा अवश्य ही नवा नगरमें था। अतः ‘श्रीभानुचंद्रचरित’के उल्लेखानुसार श्रीसिद्धिचंद्रजी मालपुरेमें इस विपत्तिके समय (हिन्दी) सं. १९७०में आनकर रहे थे। ऊपरकी एक टिप्पणीमें ‘श्रीभानुचंद्रचरित’में सं. १६६७में जानेके बाद पांच चौमासे करनेका उल्लेख अवास्तविक होनेका एक और भी प्रमाण है कि—इस रासमें गुजराती सं १६७२ वैशाख सुदि १३ (१०१६)\* के पीछे इसी संवतकी घटनाओंके अन्यान्य

\* मुनिराज श्री विद्याविजयजीने इसके निरीक्षण पृ. २१में जो भूल प्रदर्शित की है वह अवास्तविक है, क्योंकि यह उल्लेख गुजराती गणनासे लिखा है और इसी गणनासे श्री विजयसेनसूरिका स्वर्गवास सं १६७१ ज्येष्ठ सुदि (या वदि) ११ को हुआ है।

उल्लेखोंके साथ यह भी लिखा है कि मुकर्बखां जहांगीरका फर्मान लेकर गुजरात जा रहा था तो रास्तेमें जालोरमें नव पहुंचां तो उपाध्याय श्री भानुचंद्रजी उससे जाकर मिले और श्री सिद्धिचंजीका उसके साथ अहमदाबाद भेजा। अहमदाबाद पहुंचनेपर वे उपाध्याय श्री सोमविजयजीसे मिले। सोमविजयजी सिद्धिचंद्रजीसे इस प्रकार कहते हैं—

“सावासी कोविद सिद्धिचंद्रनइं, विहुं ठामे धरी टेक।  
 आप राखी कीधुं अजुआलुं, मोटो एह विवेक ॥ ११७९ ॥  
 एक दिन दुसमन प्रेरिओ राजा, सिद्धिचंद्र प्रति भासई।  
 तरुणपणा तुझ दीसई, अधिका नहीं फकीराई वरासई ॥ ११८० ॥  
 धरि दुनियां हय गय तुझ आपुं, आपुं मुलक बहुत।  
 निसुणी वात अबनीपतिकेरी, चितई रहई किम सूत ॥ ११८१ ॥  
 कहई तव सिद्धिचंद्र विचारी, अबनीपति अवधारो।  
 जे जेणई अंगीकृत कीधुं, ते न टलई किरतारो ॥ ११८२ ॥

—इत्यादिक वर्णनमें आगे लिखा है कि जब सिद्धिचंद्रजीने जहांगीरकी बात न मानी तो हाथी आदिके अनेक भय दिखलाए गए, परन्तु वे अपने व्रतसे चलित न हुए तो फिर पास बुलाकर शावासी दी और सन्मानित किया और चुगलखोरोंको उचित दण्ड दिया। इस प्रकारसे एक बार तो सिद्धिचंद्रजीने वहां टेक रखी थी। इससे स्पष्ट है कि उक्त समयके पहिले उनकी परीक्षा हो चुकी थी, जोकी हिन्दी सं. १६७०में ही हुई प्रमाणित होती है, क्योंकि उसके पहिले माननेमें २३ वर्षके पश्चात् दो चौमासे गुजरातमें भी तो किये हैं और पीछे माननेमें जहांगीर आगरेसे अजमेर चला गया था। अतः इस रासमें इस घटनाका सं. १६७० लिखना सत्य है। मुंशी देवीप्रसादके ‘जहांगीरनामा’ पृ० २२९-२३१से जान पडता है कि हिन्दी सं. १६७३ के प्रथम असोज के प्रारंभमें मुकर्बखांको गुजरातकी सूबेदारी मिली और इस मासके अंतमें वह अहमदाबादके लिए रवाना हो गया। अतः रासमें उपाध्यायजीसे मुलाकात होना सप्रमाण सिद्ध होता है। जालोरमें चौमासा करनेका उल्लेख ‘श्रीहीरविजयसूरिरास’ में भी है, जोकि आगे दिया है।

(२) ‘श्रीहीरविजयसूरिरास’ पृ० १८४में उपाध्यायजी जहांगीरके पाससे कहां गए उसका वर्णन देते हुए लिखा है कि—

“अनुकरमि आग्या मालपुरि गया, वीजामतीस्युं वाद रे।  
 जस हुओ तिहां भाणचंदनि, कीधो एक प्रासाद रे ॥ ९ ॥  
 कनकमि कलस चढावीओ, करी विब. प्रतिष्ठ रे।  
 पछि माहआडिमां आविआ, हवी सोवन वृष्टि रे ॥ १० ॥

जालोरे चौमासुं रद्या, हुई सबली जगोस रे ।

सुणी श्रावक दीक्षा लेय, जणां तिहां एकवीस रे ॥ ११ ॥

इस अवतरणसे यह बात साफ प्रकट है कि जैसाकि ऊपर बतलाया जाचुका है कि हिन्दी सं. १६७३का चौमासा उपाध्याय श्रीभानुचंद्रजीने जालोरमें किया था तो वे पहिले मालपुरे और मारवाड होकथ फिर जालोरमें आए थे । परिणामतः वे मालपुरेमें हिन्दी सं. १६७२-७३में भी आए, जैसाकि मुनिराज श्रीज्ञानविजयजी महाराजके प्रकट किए हुए लेखोंसे भी सिद्ध है, किंतु उन लेखोंके विवेचनमें कुछ स्खलनाएं हो गई हैं अतः मैं यहांपर श्रीभुनिसुव्रतस्वामीके मंदिरके प्रत्येक लेखसे क्या विशेष प्रकट होता है ? उसका संक्षिप्त विवरण देता हूं—

(१) पहिला लेख मूल गंभारेकी कुंभो के ऊपर एक श्याम मकरानेके चार फुट लंबे और एक बालिशत चौड़े पत्थरमें खुदा हुआ है जोकि श्री विजयसेनसूरिजीकी विद्यमानताका, मंदिर बनते समय हो खुदवाकर लगवा दिया गया प्रतीत होता है और उसमें (हिन्दी गणनासे) सं. १६७२ लिखा है अतः 'पंजाब जैनधर्म' विषयक लेखके संशोधन ('श्री जैन सत्य प्रकाश' क्रमांक ६२ पृष्ठ ८६) में कहा गया है कि उपाध्याय श्रीभानुचंद्रजीका भी चौमासा जहांगीरके साथमें था । इस लेखसे प्रकट है कि श्रीसिद्धिचंद्रजी तो अवश्य उस पहिलेसे ही मालपुरेमें आ गए थे और उन्होंने मंदिरके वास्ते भूमि ग्रहण करके उक्त मंदिर बनवाना प्रारंभ करवा दिया था और यह निश्चित कर लिया गया था कि इसमें मूलनायक श्रीचंद्रप्रभुजी विराजमान किए जावेंगे । श्री सिद्धिचंद्रजीको सम्राट् अकबरने 'खुशफहम' की उपाधि तो दी थी ही साथमें दूसरी भी कोई उपाधि प्राप्त हो चुकी थी\* । प्रशस्तिलेखक श्री लालचन्द्र गणि संभवतः उपाध्याय श्री शांतिचंद्रजीके जो एक इस नामके शिष्य थे वही हों । (देखो—'जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास' टिप्पणी ४९४में उद्धृत शब्दरूप वाक्यकी प्रशस्ति) ।

(२) दूसरा लेख सं. १६७८ मार्गशीर्ष सुदि २ सोमवारका इस मंदिरके मूलनायक श्रीचन्द्रप्रभुजीके परिकरका है, जिसका आवश्यक अंश इस प्रकार है—

“श्री चन्द्रप्रभुमूर्तिमुख्यपरिकरः कारितः प्रतिष्ठापितश्च ॥ श्रीरस्तु ॥  
पं० श्रीजयसागरैः ॥

\* दूसरी उपाधी जहांगीरने उक्त परीक्षामें अपने साधुधर्ममें निश्चल रहनेके कारण प्रसन्न होकर 'नादिरजमा' की दी थी (लेखलेखनपद्धति) की प्रशस्ति ) देखो 'आत्मानंद' वर्ष ४ अंक ८ पृ० २२-२३ में 'मुगल सम्राट् अकबर पर जैनाचार्योंका प्रभाव' शीर्षक लेखान्तर्गत ।



[ ३५ ]

संशोधन

[ २१६ ]

इतना स्पष्ट उल्लेख होनेपर भी मुनिश्रीका यह विकल्प करना कि—“सं. १६७२में मूलनायकजीकी मूर्तिकी प्रतिष्ठा न भी हुई हो (श्री जैन सत्य प्रकाश वर्ष ५ पृ. ३५९) अथवा सं. १६७८में चन्द्रप्रभ जिनप्रासादमें श्री चन्द्रप्रभुजीकी मूर्तिकी प्रतिष्ठा हुई उसकी खात्री इस (परिकरके) लेखसे होता है (पृ. ३६१)” ठीक नहीं है। क्योंकि यदि यह परिकर बादमें न बनवाकर प्रतिष्ठित कराया गया होता तो इसमें—“श्री चन्द्रप्रभमूर्तिमुख्यपरिकरः कारितः” यह शब्द न होते, बल्कि ‘सपरिकर’ शब्द होता जैसाकि खास श्रीविजयदेवसूरिके ही अन्य लेखोंमें मिलता है:—

(अ) “...स्वश्रेयसे स्वकारितरंगदुत्तंगशिखरबद्ध श्री ऋषभदेवविहारमंडन सपरिकरं श्रीआदिनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठापितं च...” [ मेड़तामें डानियोंके मुहल्लेमें श्रीआदिनाथके मंदिरके मूलनायकजीका सं. १६७७ वैशाख सुदि ३ का लेख ]

[आ] “...स्वद्रव्यकारितनवलख्यप्रासादोपरि श्रीपार्श्वनाथबिंबं सपरिकरा ...” [ पालीमें नवलखा मंदिरके मूलनायक श्री पार्श्वनाथजीका सं. १६८६ वैशाख सुदि ८ का लेख । ]

— ( देखो श्रीमान् जिनविजयजीका लेखसंग्रह भा. २ तथा बाबू पूरण-चन्द्रजी नाहरका जैन लेख संग्रह प्रथम खण्ड ले. ७५०-८२५ ) ।

इन उदाहरणोंसे सिद्ध है कि उपाध्यायजीने सं. १६७२में अवश्य ही मूलनायक श्री चंद्रप्रभुजीकी मूर्तिकी प्रतिष्ठा की थी, जैसा कि ‘श्रीहीर-विजयसूरिरास’ के उद्धृत अवतरणमें साफ लिखा है। परिकरके प्रतिष्ठापक पं. श्रीजयसागरजी, श्रीआनन्दविमलसूरिके उपाध्याय श्रीविद्यासागरजीके शिष्य पं. सहजसागरजीके शिष्य थे जैसा कि उन लेखोंसे प्रकट है जो ‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ क्रमांक ६० पृ० ३४९-४४० में भी अब प्रगट हो गए हैं\* ।

(३) तीसरा लेख जगद्गुरु श्री हीरविजयसूरिजीकी मूर्तिका सं १६९० जेठ वदि ११ गुरुवारका है। इस मूर्तिके विराजमान करनेसे प्रगट होता है कि उक्त सूरिजीकी उपासना स्थान स्थान पर बढ़ती जाती थी।

(४) चौथा लेख वर्तमानमें मूलनायक श्री मुनिसुव्रतस्वामीका सं. १६९१ वैशाखसुदि १२ गुरुवारका गुजराती गणनाका है। इससे यह तो प्रगट ही है कि प्राचीन मूलनायकजीके अभावमें अथवा उन्हें बदलाकर यह भवोन

\* मेरे पास पूज्य मुनिराज श्रीदर्शनविजयजी आदि त्रिपुटीने माल-पुरेके लेखोंको सक्षिप्त नोटें गत एप्रिल मासमें भेजी थी उसके उत्तरमें मैंने इन्हीं लेखोंके आधारसे उन्हें भी यह लिख दिया था।

[ २२० ]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[ ५५६ ]

मूलनायकजी बीजामतिके श्रीपूज्यजीके उपदेशसे मंदिर (बडा) बनवाकर विराजमान किये गए। परन्तु तपागच्छके मंदिरमें प्रतिष्ठा तो उसीके आचार्य श्री विजयदेवसूरिजीके आज्ञानुवर्ती पं. लब्धिचन्द्र गणिने की। मालपुरा तपागच्छका केन्द्र रहा है, वहां पर तपागच्छके साधु बहुधा चौमासा किया करते थे। [ देखो 'श्री जैन सत्य प्रकाश' क्रमांक ५१ पृ. १२६-२७ में प्रकाशित 'बांधणी पट्टक' ]

टिप्पणी—यदि पं. लब्धिचन्द्र गणिका कहीं विशेष परिचयमिलता हो तो सुझ पाठक वह मुझे सूचित करें।

(५) पांचवां लेख उस धातुमूर्तिका श्रीसुमतिनाथजीका गुजराती सं. १६७२ ज्येष्ठ सुदि ५ शुक्रवारका है जो कि अब विजयगच्छके श्रीआदिनाथजीके मंदिरमें विराजमान है। यद्यपि उसमें प्रकारान्तरसे कोई नाम अन्य प्रतिष्ठापकका सूचित नहीं किया है तथापि इनकी प्रतिष्ठा श्रीविजयदेवसूरिजीने न की होगी, बल्कि श्रीचन्द्रप्रभ जिनप्रासादमें जिस दिन उपाध्याय श्रीभानुचन्द्रजीने प्रतिष्ठा की उसी दिन उन्हींके साथमें इनकी भी प्रतिष्ठा उन्होंने की होगी। उक्तका इसमें नाम न होना कोई बड़ी बात नहीं है, क्योंकि श्रीविजयदेवसूरिजीका हिन्दी सं. १६७२का चौमासा विसलनगरमें था, वहांसे वे पाटन आये थे, और सं. १६७३का चौमासा उन्होंने पाटनमें ही किया था (देखो 'श्रीविजयतिलकसूरिरास' कड़ी १०६८—११७२ तथा 'विजयदेवमाहात्म्य' सर्ग ९ श्लोक ३४ से ६५ तकमें उल्लेख है कि उक्त सूरिजीने पाटनमें सं. १६७३ माघ सुदि में श्रीकनकविजयजीको उपाध्याय पद दिया था)। पाटनवालोंकी सं. १६७२ माघ सुदि १३ को उन्होंने प्रतिष्ठा भी की थी (देखो-आचार्य श्रीबुद्धिसागरसूरिजीका 'जैन धातु प्रतिमा लेख संग्रह' भा० १ लेख २७२—२७४)। यदी मालपुरेवालोंने हिन्दी सं. १६७३ ज्येष्ठ सुदि ५ को पाटनमें जाकर उनसे प्रतिष्ठा करानेके अन्य कोई प्रमाण उपलब्ध हों तो पाठक कृपया मुझे सूचित करें।

पेतिहासिक अनुसंधान द्वारा मुझे जो कुछ ज्ञात हुआ सो ही मैंने इस लेखमें लिखा है।

टि. कटरा खुशालराय, देलही

## નીચેના ત્રણ અંકો જરૂર ખરીદો

[૧]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનો ખીજો વિશેષાંક

શ્રી પર્યુષણા પર્વ વિશેષાંક

૨૨૮ પાનાના આ દળદાર સચિત્ર અંકમાં ભ. મહાવીર સ્વામી પદ્મીના એક હજાર વર્ષના ઇતિહાસની અપૂર્વ સામગ્રી આપવામાં આવી છે. મૂલ્ય (ટપાલ ખર્ચ સાથે) એક રૂપિયો.

★

[૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનો ક્રમાંક ૪૩મો

૬૦ પાનાના આ અંકમાં જૈન ધર્મની માંસાહાર વિષયક માન્યતા યુક્તિ તેમજ શાસ્ત્રીય પ્રમાણ સાથે આપવામાં આવી છે. મૂલ્ય [ટપાલ ખર્ચ સાથે સાથે] ચાર આના.

★

[૩]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનો ક્રમાંક ૪૫મો

આ અંકમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લેખો આપવામાં આવ્યા છે. મૂલ્ય [ટપાલ ખર્ચ સાથે] ત્રણ આના.

★

—: લખો :—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

Shri Jaina Satya Prakasha

Regd. No. B. 3801

# અડધી કિંમતે મળશે

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નો

## શ્રી મહાવીર નિર્વાણુ વિશેષાંક

લ. મહાવીર સ્વામીના જીવન સંબંધી વિદ્વાનોએ લખેલા  
અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ ૩૫૦ પાનાનો દળદાર અંક

મૂળ કિંમત બાર આના

ઘટાડેલી કિંમત છ આના

[ટપાલ ખર્ચ એક આનો વધુ]



લગવાન મહાવીરસ્વામીનું

## ત્રિરંગી ચિત્ર

કળા અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વાંગ સુંદર ચિત્ર  
૧૪" x ૧૦"ની સાઈઝ સૈન્ટેરી બોર્ડર



મૂળ કિંમત આઠ આના

ઘટાડેલી કિંમત ચાર આના

[ટપાલ ખર્ચ દોઢ આનો વધુ]



શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ.

જેશિંગલાઇની વાડી, ઘીઝંટા-અમદાવાદ.